

Bunge kyrka

Karaktärisering 2021

Svenska kyrkan
VISBY STIFT

 **Gotlands
Museum**

Dnr: 2019-17

Dnr Visby stift: SS 2019-0010

Handläggare: Eva Selin, Jakob Lindblad. Arkeologi: Johan Norderäng, Per Widerström.

Fotograf: Jakob Lindblad (JL), Eva Selin (ES). Övriga fotografier anger fotograf vid bilden.

Spridningstillstånd för flygbilder, Lantmäteriet nr LM2022/024569.

© Gotlands Museum

Strandgatan 14

621 56 Visby

© Visby stift

Norra Kyrkogatan 3

621 55 Visby

Innehåll

Inledning.....	4
Bakgrund.....	4
Syfte	4
Metod	4
Visby stifts kyrkor	5
Omgivningar	7
Bunge socken	7
Kyrkomiljön	7
Kyrkogården.....	10
Kyrkogårdens huvuddrag	10
Historik.....	12
Nulägesbeskrivning	18
Kyrkobyggnaden.....	45
Kyrkans huvuddrag.....	45
Byggnadshistorik	50
Nulägesbeskrivning	59
Restaureringar	137
Arkeologi	146
Arkeologiska undersökningar	147
Fornlämningar.....	147
Övrigt	148
Värdering	148
Allmänt.....	148
Bruksvärden	150
Kyrkobyggnaden.....	150
Kyrkans inventarier	151
Kyrkogården	151
Händelselista Bunge kyrka	153
Lagskydd.....	158
Källor och litteratur.....	160
Otryckta källor.....	160
Tryckta källor.....	160
Kartor	160

Inledning

Bakgrund

Projektet *Karaktärisering av kyrkomiljöer* utförs av Gotlands Museum på uppdrag av Visby stift. Det bekostas delvis med kyrkoantikvarisk ersättning och påbörjades under år 2014 med en förstudie. Projektet har indelats i etapper och sista etappen beräknas vara klar vid utgången av år 2024.

Syfte

Syftet med projektet är att beskriva kyrkobyggnad, kyrkogård, kyrkotomt, inredning och inventarier samt deras kulturhistoriska värden på ett sätt som väcker, tillgodoser eller ökar församlingars och allmänhetens intresse.

Målsättningen är att rapporterna ska kunna användas i förvaltningen av de kulturhistoriska värdena, i handläggningsprocessen för kyrkoantikvarisk ersättning samt vid tillståndsprövning mot Kulturmiljölagen. Ett uppdaterat och fördjupat kunskapsunderlag om kyrkomiljöerna ger förutsättningar för hänsynstagande till kulturvärden, exempelvis vid långsiktig planering kring kyrkomiljöerna och under förvaltningen av dem men även i samband med förändring av kyrkorna. Arbetet omfattar de kyrkomiljöer som har det högre lagskyddet enligt Kulturmiljölagen, det vill säga omfattas av tillståndsprövning enligt kap. 4, § 3-4.

Metod

Beskrivning av kyrkomiljöerna har tagit en utgångspunkt i de vård- och underhållsplaner som togs fram av arkitekt Jan Utas 2003-2011. En stor vikt har sedan lagts vid projektets egna fältstudier på plats. Denna egensyn har haft som målsättning att notera helhetskaraktären i kyrkomiljöerna, samt spår av förändringar som har gjorts och observation av kulturhistoriska avtryck från olika tider. En viktig del av fältarbetet har varit att kunna relatera de uppgifter som finns dokumenterade om kyrkorna. Beskrivningarna bygger vidare på analyser och datasamlingar kring kyrkorna i tillgänglig litteratur samt i viss mån på egna arkivstudier. Arkiven avser främst Gotlands Museums arkiv, samt Antikvarisk-topografiska arkivet (ATA) i den utsträckning som varit möjlig.

I beskrivningarna har en betoning legat på att lägga fram ett bildmaterial. Bilderna avser att likt en modell åskådliggöra kyrkomiljön ur ett rumsligt perspektiv där vissa specifika detaljer lyfts fram. Bildtexter leder vanligen in betraktaren i vad bilden förmedlar. Huvuddelen av illustrationerna utgörs av projektets egna foton från fältarbetet. Dessa kompletteras vad gäller inredning och inventarier av bilder ur Inventarieinventeringen från 1997-2010. Visby stift har tillhandahållit nytagna bilder ur luftperspektiv, tagna med drönare, samt bildsamlingar från arbetet med vård- och underhållsplanerna. Uppmätningar har hämtats ur verket Sveriges Kyrkor. Konsthistoriskt inventarium. Äldre illustrationer kommer främst från ATA (via bilddatabasen Kulturmiljöbild) samt Gotlands Museum, dels från bildarkivet (via Collective Access), dels i några fall från ännu ej arkiverade bilder från byggnadsvårdsverksamhet ca 2000-2020. Äldre teckningar kommer från Uppsala universitetsbibliotek (via Alvin) eller andra samlingar. En särskild sammanställning har också gjorts av arkeologiska utgrävningar och fynd i kyrkor och på kyrkogårdar. Materialet bygger främst på Riksantikvarieämbetets fornminnesregister samt rapporter i Gotlands Museums arkiv.

Vid värderingen av kyrkomiljöerna har hänsyn tagits till Svenska kyrkans modell för identifiering av kulturvärden. De gotländska kyrkorna förenas av drag som samtidigt i hög grad särskiljer dem från många av landets övriga kyrkor med motsvarande roll som sockenkyrka. Vid såväl analysen som värderingen har en strävan varit att lyfta fram kyrkomiljöerna utifrån frågor som inte bara är relevanta ur ett gotländskt sammanhang utan även i förhållande till kyrkomiljöer i landet i stort. Frågeställningarna har främst rört sig kring ett för historiska kyrkomiljöer etablerat antikvariskt förhållningssätt med inriktning mot konst- och kulturhistoriska och byggnadsarkeologiska perspektiv och mot upplevelsevärden med arkitektoniska, konstnärliga och historiska inriktningar. Hänsyn till teologiska, kyrkohistoriska, personhistoriska och socialhistoriska perspektiv på kyrkorummet finns med i bakgrunden.

En strävan har varit att finna bra arbetsmetoder för att lyfta fram bruks- och upplevelsevärden på ett tydligare sätt än i tidigare tillämpade modeller från andra stift. Det har skett genom att frågeformulär placerats ut i vissa av kyrkorna där besökare kunnat svara på hur de upplever och använder kyrkomiljön. Intervjuer har även gjorts med företrädare för pastorat och församling.

Visby stifts kyrkor

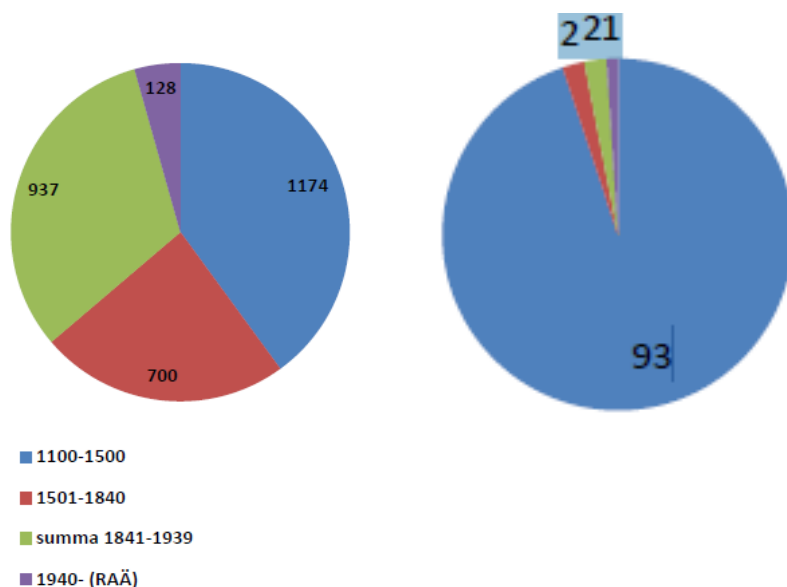
Inom Visby stift finns, förutom domkyrkan, 91 medeltida sockenkyrkor som är i bruk och tillhör Svenska kyrkan. Därtill finns ett par mindre och yngre kyrkobyggnader, såsom Hallshuk och Gnisvärd kapell, byggda som fiskarkapell, den som metodistkapell byggda Hamnkyrkan i Klinte och den moderna Visborgs kyrkan, byggd som distriktskyrka i Visbys yttre stadsdelar.

Alla Visby stifts medeltida kyrkobyggnader är uppförda och ombyggda under en kort och intensiv byggnadsperiod som varade från 1100-talet fram till omkring 1350. Detta möjliggjordes av den omfattande handel Gotland haft under flera hundra år i Östersjöregionen. Efter 1350 skedde en kraftig nedgång i den gotländska ekonomin vilket ledde till att kyrkobyggnandet helt avstannade på landsbygden och i Visby under 1400-talet. En ekonomisk nedgångsperiod och reformationstidens reduktion av kyrkans tillgångar under 1500-talet gjorde att flera kyrkor i Visby och tre sockenkyrkor på landsbygden och några kapell övergavs, i dag ruiner, flitigt använda för friluftsgudstjänster.

Efter en viss ekonomisk återhämtning under 1600-talet gjordes insatser för kyrkobyggnandet. Tak och tornhuvar sågs över, inredningen förnyades och några fiskelägen försågs med kapell. 1800-talet, som på fastlandet innebar att små medeltida kyrkor revs och ersattes av större, begränsades på Gotland till några ombyggnader samt att många kyrkor fick sakristia och större fönster. Under 1800-talets slut och början av 1900-talet drog en ny våg av kyrkobyggnande över ön för frikyrkliga församlingar eller inomkyrkliga föreningar, antingen byggda som små missionshus i trä och med vissa kyrkliga drag, merparten sålda och ombyggda till andra ändamål, eller också som stora murade kyrkor inne i Visby. Det kom att dröja fram till omkring 1960 innan några nya kyrkor byggdes i Svenska kyrkans regi på Gotland. På 1980-talet och senare tillkom kyrkor för andra samfund, som den första katolska kyrkan efter medeltiden och nya frikyrkor.

De gotländska medeltida kyrkorna har som helhet förändrats ytterst lite sedan medeltiden. I huvudsak är det interiören som förändrats. Under 1600-talet tillkom predikstolar, fast bänkinredning som ännu ofta är bevarad, altarpuppstatser i sandsten eller trä, allt i senrenässans eller barockstil. Under 1700-talet insattes nummertavlor och inte sällan en vägg för att avbalka kyrkans västra del till sädesmagasin. Väggarnas kalkmålningar kunde ersättas av ett nytt måleri anpassat till tidens anda. 1700-talets slut och 1800-talet innebar ofta läktarbyggen, orglar och att

hela rummet kalkades vitt samt att nya fönster togs upp för att släppa in mer ljus enligt nyklassicismens ideal. 1900-talet har präglats av restaureringar, som innebar en förnyelse med inriktning på äldre konst och att pedagogiskt visa kyrkorummet ur dess olika sidor. Medeltida kalkmålningar frilades liksom 1700-talsinredningens rika färgsättning, dolda av senare övermålning. Medeltida skulptur lyftes ned från vinden och ställdes åter upp i kyrkorummet. Läktare och magasinsväggar har rivits. Vår tid har inneburit att ytor och material konserverats men också att med olika medel skapa naturliga platser för förvaring som följd av vidgade krav på kyrkorummet och dess användning.

Figuren till vänster beskriver byggnadsperioden för kyrkor i riket, figuren till höger visar Visby stift. Blått avser bevarade medeltida kyrkor.

Omgivningar

Bunge socken

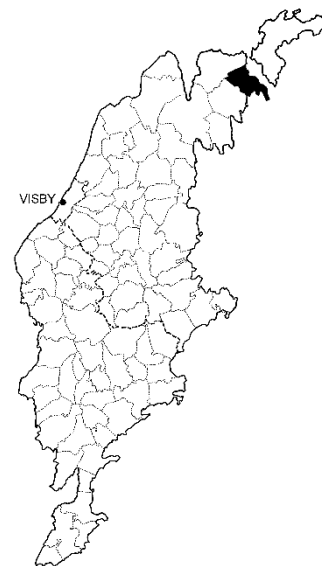
Bunge kyrka ingår i Norra Gotlands pastorat. Den är belägen på nordöstra Gotland, ca 60 km från Visby. 2020 var invånarantalet i Bunge socken 923 personer.

Kyrkomiljön

Kyrkogården ligger i ett öppet landskap. Utanför de norra och västra kyrkogårdssträckningarna löper vägar. Den norra vägen som leder till Fårösund och Fårö, åtskiljs från kyrkogården av en parkliknande ”förgård” med grönska.

Utanför den nordvästra muren finns en medeltida prästgårdsruin, förr kallat ”Munkhuset”, och söder om ruinen en brunn. Väster om kyrkogården ligger en parkering från vilken de flesta besökare gör sin entré till kyrkogården. Öster och söder om kyrkogården breder åkrar och gammal ängsmark ut sig.

Någon nära påträngande bebyggelse finns inte. Norr om vägen ligger en äldre före detta skolbyggnad och i nordväst, församlingshemmet. Från gården Ducker ledde förr en väg direkt till kyrkan från sydost, delar av den vägen är bevarad på den nya kyrkogården.

Bunge kyrkomiljö fotograferad från ovan, sydväst 2021. Foto Pär Malmros, Visby stift.

Medeltida prästgårdsruin nordost om kyrkan fotograferad från sydost. Foto ES 2021.

Medeltida prästgårdsruin nordost om kyrkan fotograferad från väster. Foto ES 2021.

Brunn söder om prästgårdsruinen nära kyrkogårdens östra mursträckning. Foto ES 2021.

Prästgårdsruinen avbildad från söder. Observera brunnen. Akvarell av P A Säre 1850. UUB, Alvin.

Kyrkogården

Kyrkogårdens huvuddrag

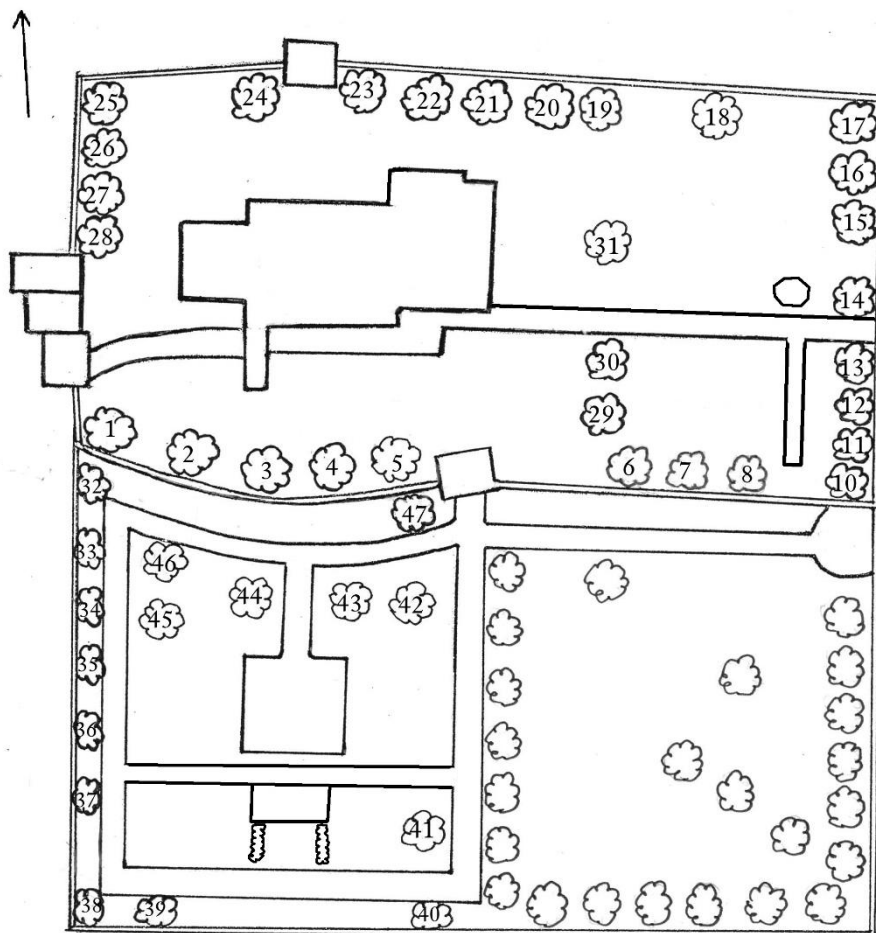
Bunge kyrkogård tillhör Gotlands medelstora till stora kyrkogårdar sedan utvidgningen åt söder. Kyrkomiljön har en ålderdomlig prägel med en medeltida prästgårdsruin alldeles nära kyrkan. Kyrkogården är uppdelad i en äldre medeltida del, och en yngre anlagd 1947. Båda delarna omges av stenmurar och bitvis glest växande träd som ingått i träkransar. Den äldre kyrkogårdsmuren, som är medeltida har flera ovanliga karaktärsdrag. Det finns fyra stigluckor, en i varje väderstreck. Muren har flera skyttegluggar och nischer vilket berättar om kyrkans roll, även som försvarsanläggning. Den yngre kyrkogården är en fint utarbetad plan som är tidstypisk för mitten av 1900-talet.

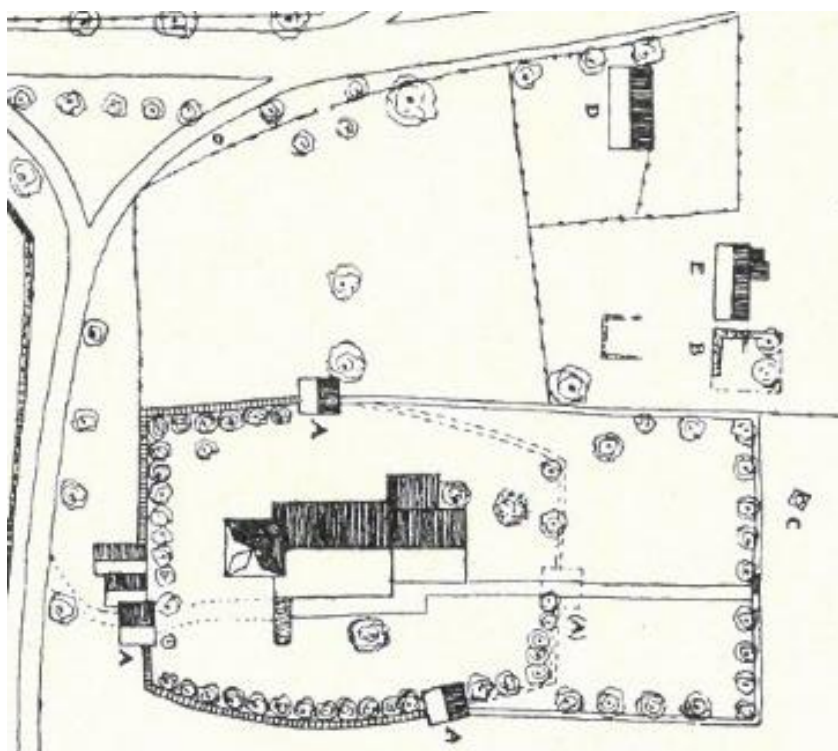
Bunge kyrka och kyrkogård fotograferad från ovan, norr 2021. Foto Pär Malmros, Visby stift.

Bunge kyrka fotograferad från söder. Foto ES 2021.

Situationsplan över
Bunge kyrka, reviderad
2021, Gotlands
Museum.

Bunge kyrka 1921.
A = Stigluckor
(A) = Tidigare placering av
stiglucka.
B = Medeltida prästgårdsruin
C = Brunn
D = Arrendebostad
E = Ladugård till
arrendebostad
Ur Sveriges kyrkor 1935.

Historik

Skattläggningskartan från 1752 visar att kyrkan omgavs av magra ofruktbara marker i norr och väster. Förutom ett par små åkerlappar alldeles norr om kyrkan finns framför allt betesmark i öster och söder.

Kyrkogårdsmuren revs 1858 (1862?) ned till halva sin höjd (P. A. Sävje hann teckna av den innan). Stenen användes till uppförandet av bland annat en källare på skoltomten som låg på andra sidan landsvägen. Av situationsplanen på s. 11 framgår att kyrkan har varit omgärdad av en elliptisk formad mur med rundade hörn. Kyrkogården utvidgades österut omkring 1900 varvid såväl mur som stiglucka flyttades ut. Se fotografiet från 1890-talet på s. 57 som visar kyrkogården innan utvidgningen. På laga skiftes karta från 1902 syns kyrkogårdens utvidgning mot öster. Här syns även den medeltida prästgårdsruinen samt de byggnader som låg intill ruinen, arrendebostaden samt dess ladugård.

1916-18 togs en tidigare skytteglugg upp i kyrkogårdsmuren södra sträckning. Västra kyrkogårdsmuren höjdes på 1900-talet på initiativ av Bungemuseets grundare Theodor Erlandsson. Kyrkogården utvidgades åt söder 1947 efter ritningar av arkitekt Olle Karth, Visby. Stenhuggare Martin Lindqvist anlade muren 1944-48 och grindarna tillverkades av smeden K. J. Pettersson efter ritningar av ingenjör Sven Westerqvist, båda från Fårösund.

Skattläggningskarta 1752.

Laga skiftes karta 1902. Norr om landsvägen ligger skolan och sydost om kyrkogården syns prästgårdsruinen med intilliggande byggnader. Vid den västra muren är stigluckan och det tidigare stallet markerade. Söder om kyrkan syns den gamla vägen mot gården Ducker, vilken nu ligger inom den yngre kyrkogården.

Den södra delen av kyrkogården. Kyrkogårdsmuren har ännu inte plockats ned och på kyrkogårdsmuren i väster har Säve tecknat diagonalt ställda täckhällar. Idag finns några av dessa bevarade vid den västra stigluckan. På kyrkogården ligger flera gravhällar. Akvarell av P A Säve 1855 efter förlaga av F W Scholander. UUB, Alvin.

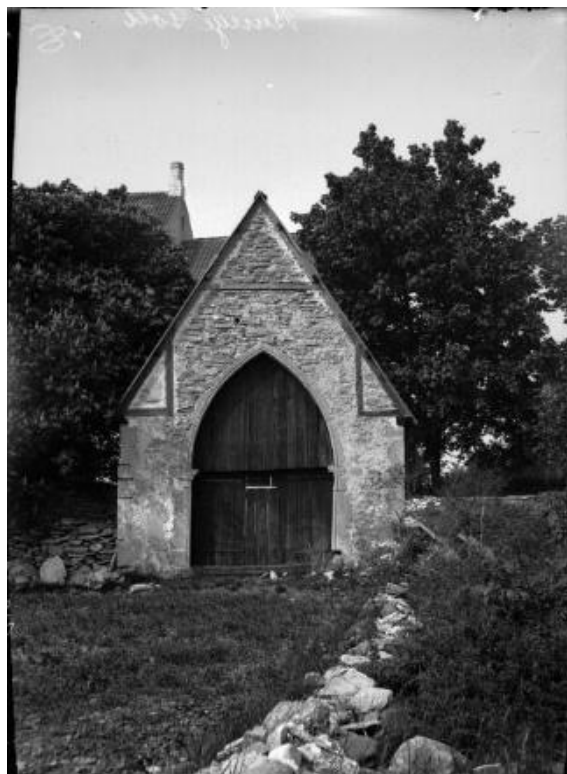
Den norra stigluckan. Foto J W Hamner 1904. RAÄ, Kulturmiljöbild.

Den södra stigluckan. Till vänster skymtar vägen mot Ducker. Okänd tid och fotograf. Troligen 1910-talet. RAÄ, Kulturmiljöbild.

Den östra stigluckan fotograferad från öster. Foto Einar Erics 1916. RAÄ, Kulturmiljöbild.

Den södra stigluckan fotograferad från söder. Foto Einar Erics 1916. RAÄ, Kulturmiljöbild.

Den norra stigluckan fotograferad från söder. Foto Einar Erics 1916. RAÄ, Kulturmiljöbild.

Nisch i kyrkogårdsmurens västra sträckning. Foto C W Pettersson 1917. RAÄ, Kulturmiljöbild.

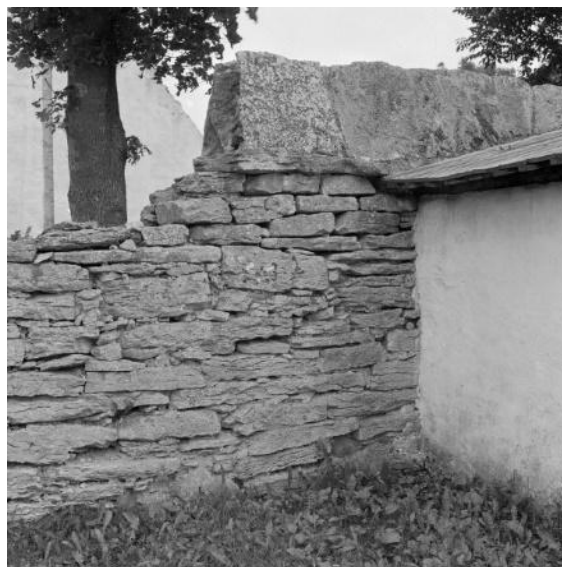
Nisch i kyrkogårdsmurens södra sträckning? Foto C W Pettersson 1917. RAÄ, Kulturmiljöbild.

Nisch i kyrkogårdsmurens västra sträckning? Foto C W Pettersson 1917. RAÄ, Kulturmiljöbild.

Skytteglugg i den västra mursträckningen. Foto Sören Hallgren 1965. RAÄ, Kulturmiljöbild.

Den västra mursträckningen med diagonalställda täckhällar. Foto Sören Hallgren 1965. RAÄ, Kulturmiljöbild.

Kyrkogården vid den västra stigluckan. Foto Bertil Berthelson 1941. RAÄ, Kulturmiljöbild.

Den östra delen av kyrkogården. Trädraden markerar den äldre östra kyrkogårdsgränsen. Gravarna är i de flesta fall grusade med gravkullar, varav vissa med stenram. Foto T.v okänd, t.h. Bertil Berthelson 1941. RAÄ, Kulturmiljöbild.

Nulägesbeskrivning

Kyrkogården som består av en äldre del i norr och en yngre i söder, har en kvadratisk form efter en utvidgning mot öster i början av 1900-talet och mot söder 1947. (Se situationsplaner s. 11). Hela kyrkogården omges av kalkstensmurar.

Den äldre kyrkogården omges av kalkstensmurar med delvis ålderdomliga drag. På den västra delen av muren finns bruk av medeltida karaktär i fogarna. Den yngre östra delen som byggdes då kyrkogården utvidgades saknar bruk. På flera ställen finns skyttegluggar. I den västra längan finns två skyttegluggar. Den södra gluggen är skadad och igentäppt. I den norra längan finns en igenmurad glugg. I den södra mursträckningen finns en skytteglugg vars förenklade form beror på att muren rasat och blivit återuppbyggd. Idag är gluggarna lågt belägna beroende på att kyrkogårdens markyta avsevärt höjts genom åren. På den västra sidans yttersida finns utkragade stenar med borrarade hål vilka använts som hästbindslen. I samma länga finns två nischer, en på utsidan och en på insidan.

Medeltida stigluckor finns i alla väderstreck. De västra och norra luckorna har träportar, den östra har en järngrind och den södra är öppen. Den östra stigluckan är flyttad från sin ursprungliga plats i samband med utvidgningen och förenklad. Före utvidgningen hade den en kryssvälvd portgång. Enligt SvK tyder dess fyrbladigt slutet tympanon på ett ursprung i 1200-talet.

På de övriga stigluckornas kortsidor syns märken efter kyrkogårdsmurens ursprungliga höjd. I norra stigluckan finns murkrönets två sadeltaksformade betäckande stenar samt under dem en horisontal kvarsittande täckhäll. Gångsystemet består av en central gång i väst-östlig riktning mellan stigluckorna, belagd med kalkstensflis.

Den yngre kyrkogården omges av kalkstensmurar uppförda 1944-48. Den är uppdelad i två delar, en i öster och en i väster. Den sydöstra delen av den yngre kyrkogården ingår som en del av det gamla kyrkänget och har idag en parkliknande karaktär med äldre träd utan synliga gravar. Växtligheten domineras av den ursprungliga ängsmarksfloran. Planteringen av träd påbörjades på 1880-talet. Tidigare fanns två synliga körvägar genom området – den ena har lett fram till gården Ducker. Den västra delen är uppdelad i kvarter med gravar. Ett gångsystem som består av en central grusgång löper från den äldre kyrkogårdens stiglucka och söderut. Den fortsätter vidare längs med den södra och västra muren. Från stigluckan finns också en asfalterad väg i öst-västlig riktning. Den går mellan gravkapellet och kyrkogårdens nordvästra hörn där det finns en ingång med en grind av svart järn. Gången ned till och runt spegeldammen är belagd med kalkstensflis. Vid dammen finns en minneslund, anlagd 1992, där det står ett träkors.

Längs med norra muren finns ett gravkapell som närmast liknar en kulle. Det är uppfört 1947 av Karl Fagerlund, Fårösund. På takets utsida växer gräs. Till kapellet leder en trappa av kalkstensflis med en ledare av huggen kalksten. Gravkapellet har en dubbelpart med en omfattning av fint huggen kvadersten. Rummet har ett altare i öster.

På kyrkogården finns belysningsstolpar i anslutning till gångsystemen. Kyrkan belyses med spotlights. Norr om kyrkan finns ett stegtak. Invid murens västra sträckning finns ett tidigare kyrkstall med putsade fasader och en träport.

Den äldre kyrkogården omges av en trädkrans bestående av äldre hamlad skogslönn (nr 1-3, 7-8, 18, 21, 24, 27-28), äldre hamlad ask (nr 4, 6, 12, 19, 22-23, 25-26), äldre ask av friväxande karaktär (nr 25-26) och äldre hamlad hästkastanj (nr 5, 10-17). I den östra delen finns några solitära träd; äldre hamlad alm (nr 29) och äldre hamlad ask (nr 30, 31).

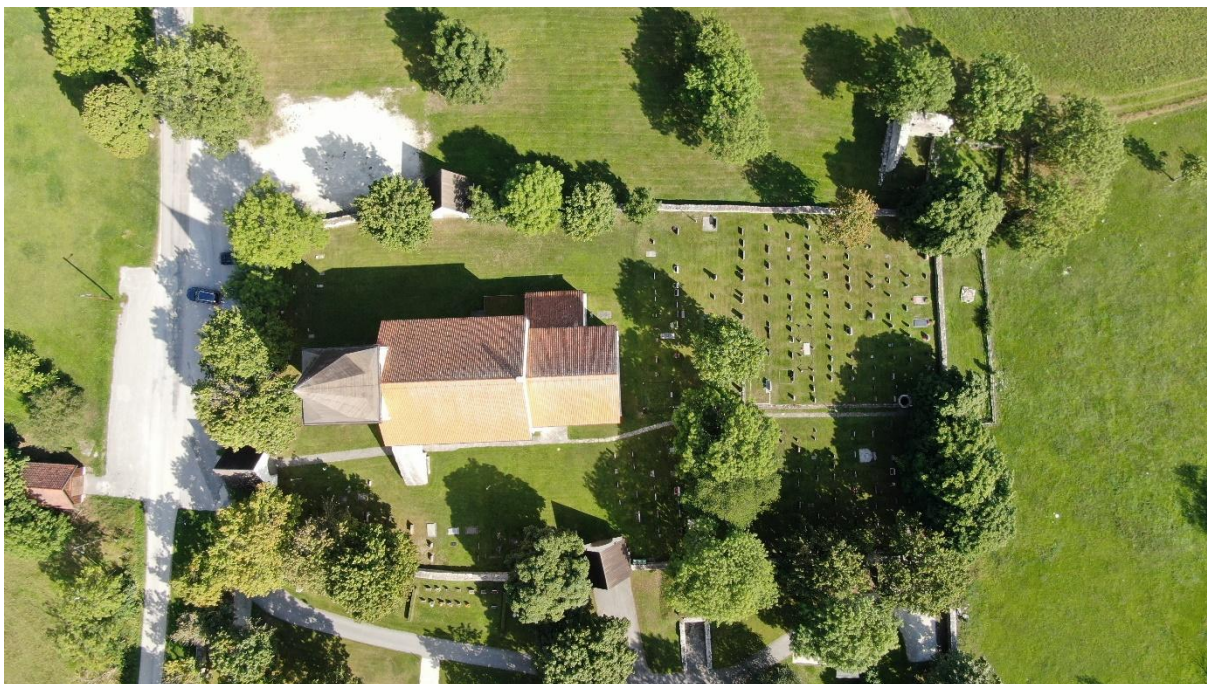
Det östra området omfattar en trädkrans med äldre hamlad skogslönn och en del solitära träd som äldre hamlad ask, och oxel (markerade men ej numrerade på situationsplanen).

Kyrkogårdsområdet i väster omges av trädrader i väster och söder med äldre hamlad skogslönn, (nr 32-40). I den södra delen finns stora luckor i trädraden. Här finns även solitära träd som äldre hamlad skogslönn (nr 41-47). (Se situationsplan s. 11).

På den äldre kyrkogården ligger gravarna tätast öster om kyrkan där området också är upphöjt med ett respektive två trappsteg, området norr om kyrkan har ett fåtal synliga gravar, i det nordvästra hörnet finns en liten barnkyrkogård med små enkla stenar.

Bunge kyrka och kyrkogård fotograferad från norr. Foto ES 2021.

Bunge kyrkogård, den äldre kyrkogården, fotograferad från ovan 2021. Foto Pär Malmros, Visby stift.

Bunge kyrkogård, den yngre kyrkogården, fotograferad från ovan 2021. Foto Pär Malmros, Visby stift.

Den norra musträckningen väster om stigluckan. I muren finns flera större stenblock. Vid stigluckan syns spår efter den högre muren. Foto ES 2021.

Den östra musträckningen. Foto ES 2021.

Den södra mursträckningen. Foto ES 2021.

Skytteglugg i den södra mursträckningen. Muren har en gång tidigare rasat och blivit återuppbyggd. Foto ES 2021.

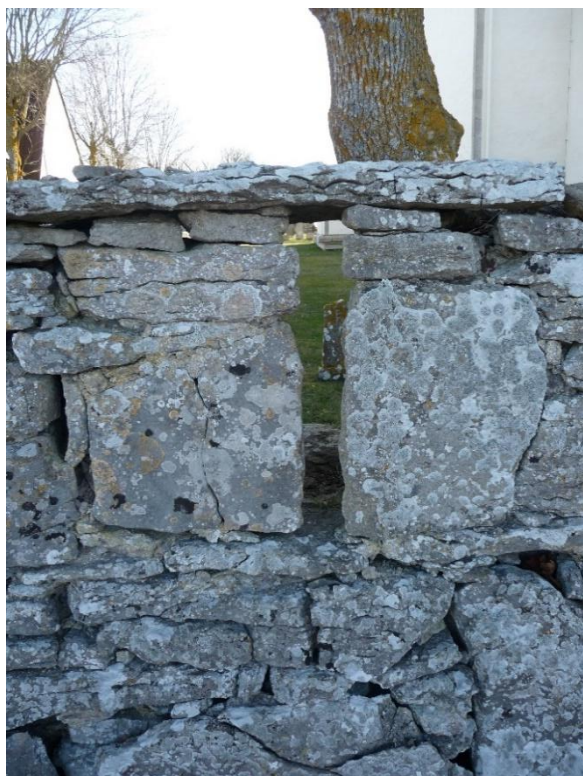
Den södra stigluckan bär spår efter den högre muren. Foto ES 2021.

Den västra mursträckningen. Foto ES 2021.

Den västra mursträckningen vid den tidigare stallbyggnaden. Över muren finns sadeltaksformade täckstenar över en horisontellt liggande täcksten. Foto ES 2021.

Skytteglugg i den västra mursträckningen fotograferad från väster. Foto ES 2021.

Skytteglugg i den västra mursträckningen fotograferad från väster. Foto ES 2021.

Skytteglugg i den västra mursträckningen fotograferad från öster. Innanför skyttegluggen finns en nisch. Foto ES 2021.

Nisch på insidan av den västra muren. Foto ES 2021.

I den västra mursträckningen
finns ett par hästbindslen.
Foto ES 2021.

Den yngre kyrkogårdens kyrkogårdsmur med kallmurad kalksten. Foto ES 2021.

Stenhuggaren Martin Lindqvist från Hägur uppförde muren på den nya kyrkogården när han var närmare 80 år. Foto ES 2021.

Den västra stigluckan med det tidigare kyrkstallet till vänster. Foto ES 2021.

Träkors placerat i stigluckan över Katarina Kristina Häglund 6/1 1831- 5/10 1900. Hon var gift med en färjeman för Färöfärjan som dog 1873, och hon tog då över hans tjänst som hon innehade i 25 år. Foto ES 2021.

Träkors placerat i stigluckan från 1800-talet över en okänd sjöman. Foto ES 2021.

Den norra stigluckan fotograferad från nordväst. I fonden skymtar dem medeltida prästgårdsruinen. Foto ES 2021.

Den norra stigluckan
fotograferad från söder.
Foto ES 2021.

Den östra stigluckan fotograferad från öster. Den flyttades till sin nuvarande plats i samband med att kyrkogården utvidgades. Foto ES 2021.

Den östra stigluckan är efter flyttningen förenklad. Tidigare hade den ett kryssvalv. Foto från väster 2021, ES.

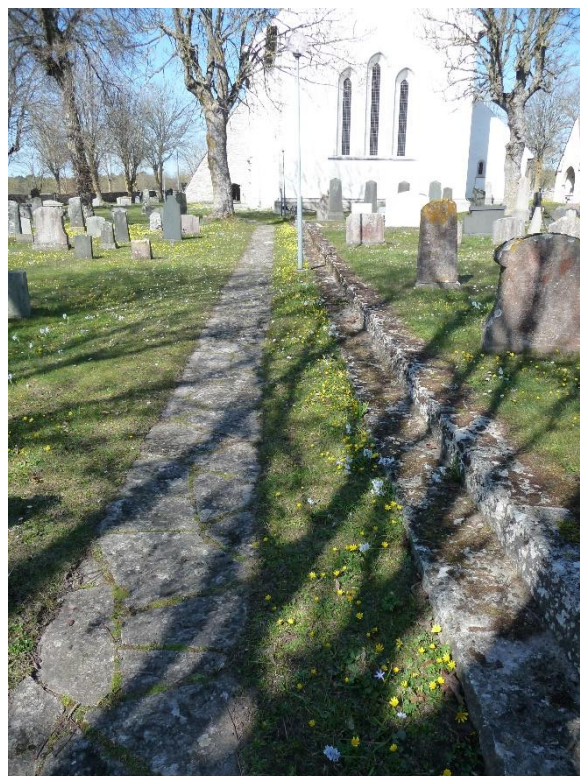
Den södra stigluckan fotograferad från norr, respektive söder. Foto ES 2021.

Vid ingången till den yngre kyrkogården finns en dubbel järngrind med fyrkantiga stolpar i bruksmurad kalksten med överliggare. Foto ES 2021.

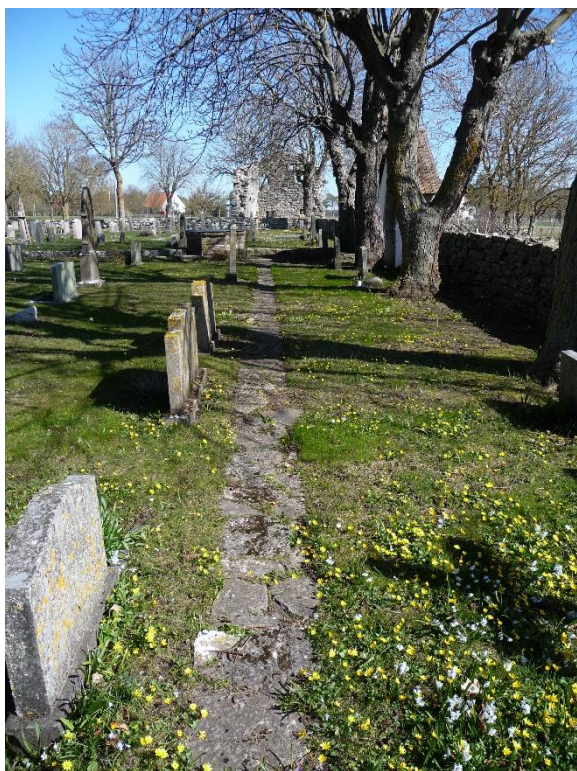
Huvudgången från den västra stigluckan mot öster.
Foto ES 2021.

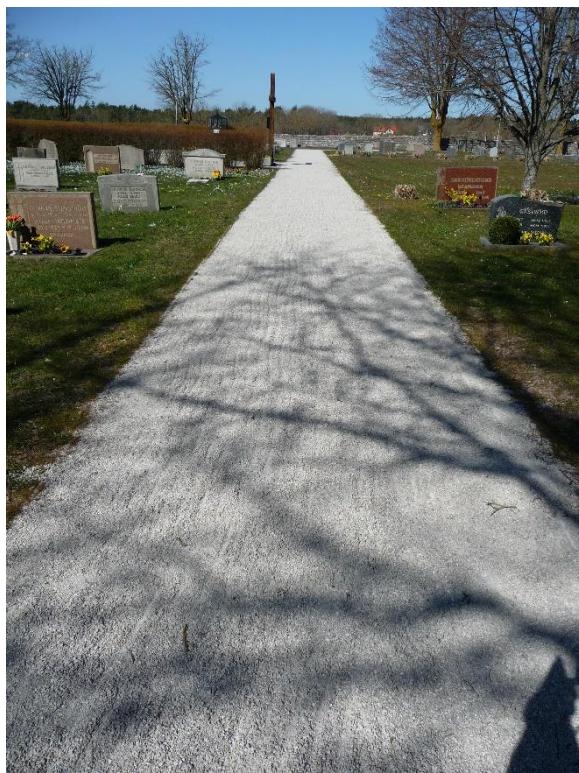
Den väst-östliga gångens östra del med kyrkogårdens
upphöjning till höger. Foto ES 2021.

Den väst-östliga gången, belagd med kalksten och den södra delen av kyrkogården, fotograferad från öster. Foto ES
2021.

Utmed den sydöstra muren löper en smal gång belagd med kalkstensflis. Foto ES 2021.

Den yngre kyrkogården har genomgående grusade gångar. Foto ES 2021.

Den yngre kyrkogården. I dess norra del finns en asfalterad körväg mellan ingången från nordväst fram till gravkapellet. Foto ES 2021.

Den södra delen av kyrkogården fotograferad från öster. Foto ES 2021.

Den södra delen av kyrkogården fotograferad från väster. Foto ES 2021.

Den västra delen av kyrkogården fotograferad från söder. Foto ES 2021.

I det nordvästra hörnet finns ett kvarter med barngravar. Foto ES 2021.

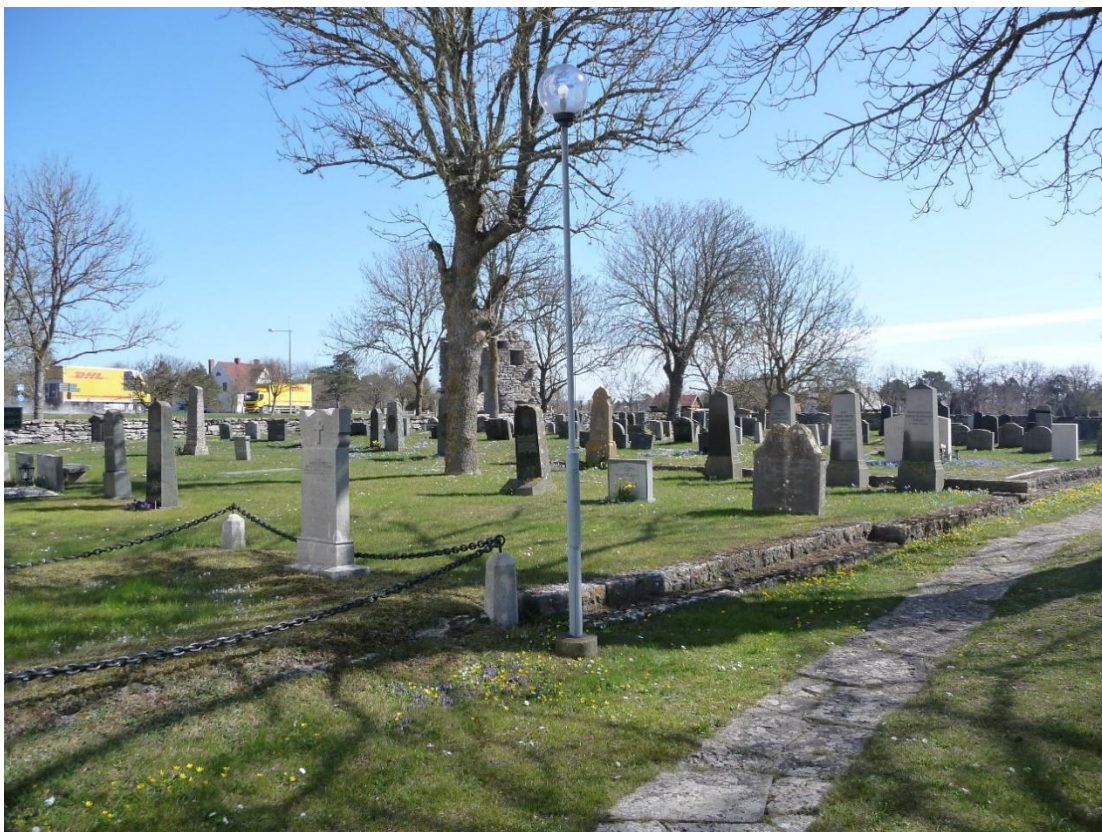
Den norra sidan av kyrkogården fotograferad från väster. Foto ES 2021.

Den norra delen av kyrkogården fotograferad från öster. Foto ES 2021.

Den östra delen av kyrkogården fotograferad från öster. Foto ES 2021.

Den östra delen av kyrkogården fotograferad från sydväst. Foto ES 2021.

Den östra delen av kyrkogården fotograferad från söder. Trädraden markerar kyrkogårdens tidigare östgräns. Foto ES 2021.

Nära den östra stigluckan finns en oktagonformad damm. Foto ES 2021.

Den yngre kyrkogården fotograferad från kyrktornet. Foto ES 2021.

Den yngre kyrkogårdens västra del. Foto ES 2021.

Den yngre kyrkogårdens östra del, det tidigare kyrkänget. Foto ES 2021.

Den yngre kyrkogårdens södra del. Foto ES 2021.

Centralt ligger en nedsänkt damm. Foto ES 2021.

Dammen omges av kalkstensflis och trappan eller gången som leder ned till dammen kantas av häckar. Foto ES 2021.

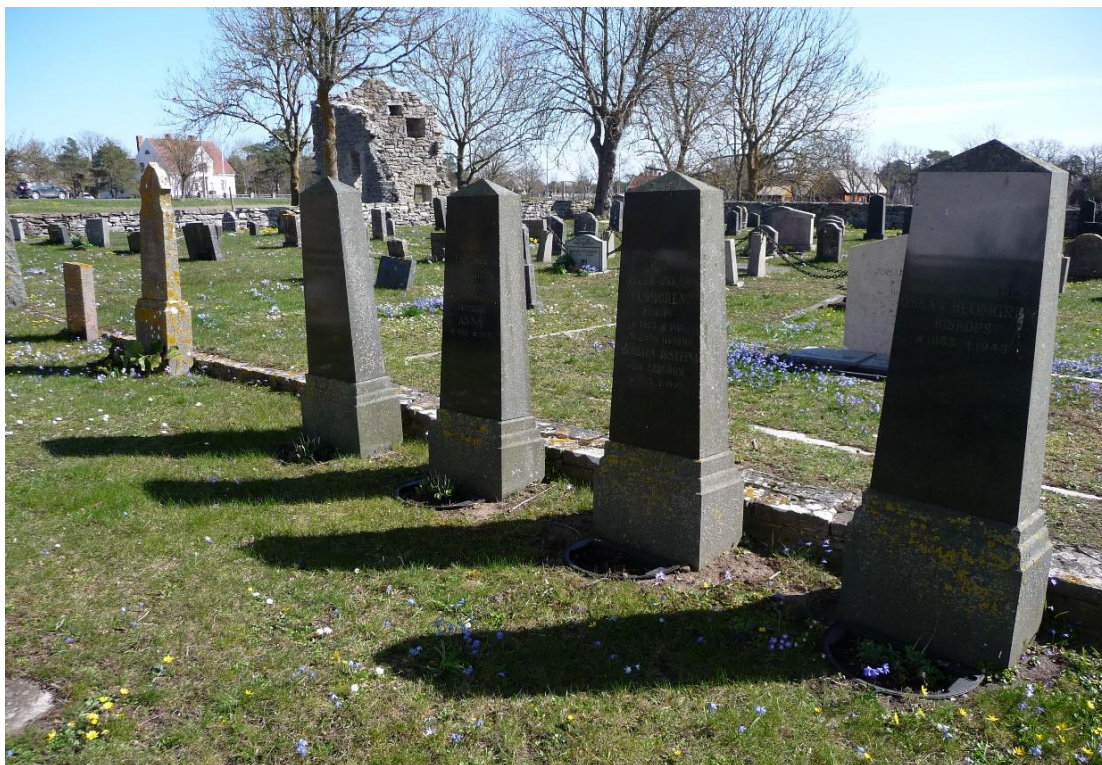

Gravkapell i den norra delen av den yngre kyrkogården uppfört 1947. Kapellet är övertäckt med en jordkulle som har en rik vårflora. Foto ES 2021.

Gravkapell i den norra delen av den yngre kyrkogården. Foto ES 2021.

Exempel på kulturhistoriskt värdefulla gravvårdar

Släktgrav med fyra höga gravvårdar i svart granit från 1905-1943. Utpekad som kulturhistoriskt värdefull genom sin gruppverkan. Foto ES 2021.

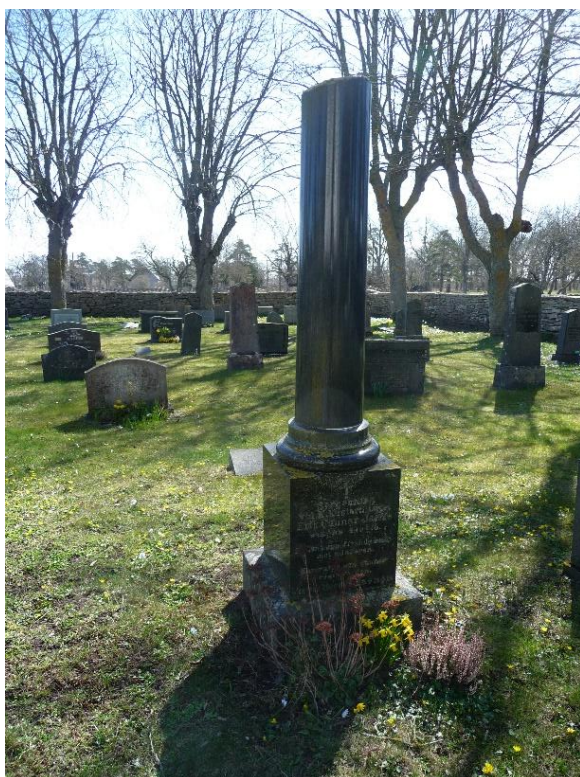
Grav omgiven av en järnkätting med gravvård i kalksten från 1888. Utpekad som kulturhistoriskt värdefull genom sin utformning men också genom att en drunkningsolycka omnämns vilket är ovanligt. Foto ES 2021.

Gravvård i stående kalksten samt en liggande häll från 1882-1952. Knutna till släkten Stuxberg. Utpekad som kulturhistoriskt värdefull genom sin ålder och personhistoria. Foto ES 2021.

Gravvård i kalksten från 1905 med en tidstypisk utformning. Utpekad som kulturhistoriskt värdefull genom sin utformning. Foto ES 2021.

Avbruten svart granitpelare från 1918. Ovanlig för Gotland. Utpekad som kulturhistoriskt värdefull genom sin utformning och personhistoria då en yngre person avled på grund av en olycka. Foto ES 2021.

Gravhäll från 1854. Utpekad som kulturhistoriskt värdefull genom sin ålder och historia. Texten påminner om Färösunds roll som krigsbas för engelsmän och fransmän under Krimkriget. Foto ES 2021.

Kyrkobyggnaden

Kyrkans huvuddrag

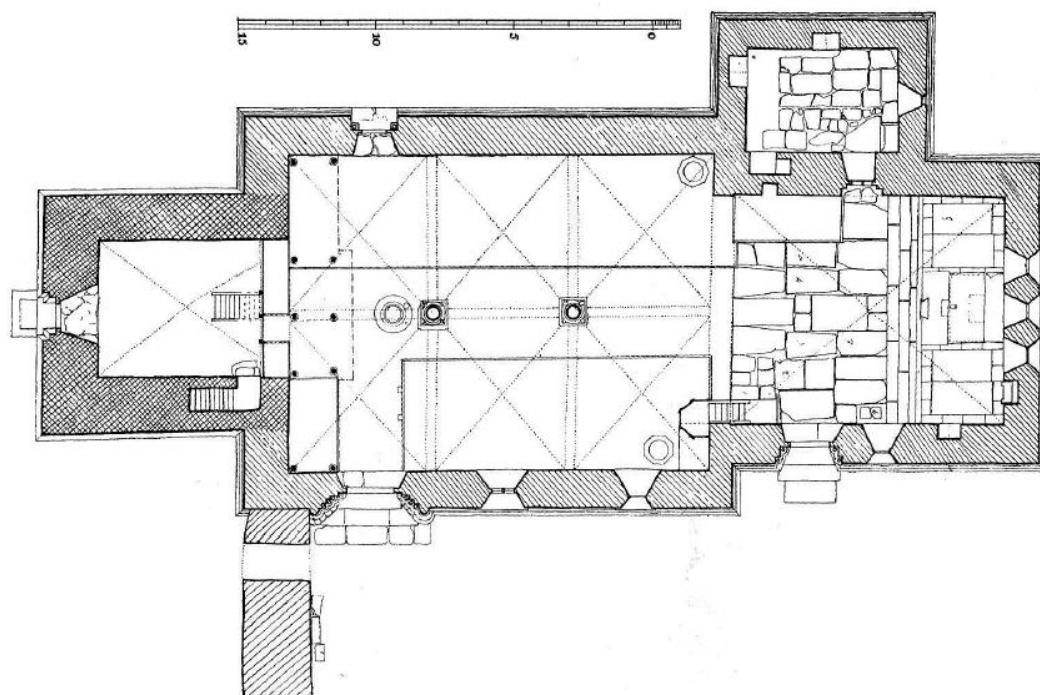
Bunge kyrka är en av norra Gotlands största kyrkor. Den är inte så reslig, men utmärks av en arkitektoniskt sammanhållen exteriör, såtillvida att de flacka yttertaken är en anpassning i klassicistisk anda från 1800-talets mitt till det låga äldre tornet. Tidigare var taken mycket högre, som framgår av en teckning innanför huvudportalen. Även invändigt bildar kyrkorummet en sammanhängande enhet och ett gott exempel på gotländsk gotisk kyrkoarkitektur. Rummets kalkmålningar utgör också en ovanlig svit av målningar med centraleuropeisk anknytning från omkring 1400 och vars färgskala harmonierar med de på 1700-talet dekorerade bänkarna. En av kyrkans märkvärdigheter är 1700-talsorgeln som på 1870-talet övertogs från Franska reformerta kyrkan i Stockholm. En annan är den kolonnettformade fattigbössan i kalksten. I kyrkan finns en kopia av en träskulptur föreställande S:t Olof som finns på Statens historiska museum. Ovanligt är tornet, som mer liknar öns kastaler än de övriga kyrktornen, och som ofta kopplas till de som skyttegluggar tolkade öppningarna i kyrkogårdsmuren. Putsen i tornets bottenvåning är full av medeltida graffiti i form av ristningar.

Kyrkan från nordöst. Foto JL 2021.

Kyrkan från sydöst. Foto JL 2021.

Kyrkans plan. Uppmätning Sten Wennerström och Adolf Niklasson 1921. Efter Sveriges Kyrkor volym 42, Gotland band II (1935). Tornet byggdes vid 1200-talets början, kor och långhus under 1300-talets andra fjärdedel och strävpelaren möjligen på 1700-talet. Senare har läktaren rivits och ringkammaren inretts till mindre kyrkorum.

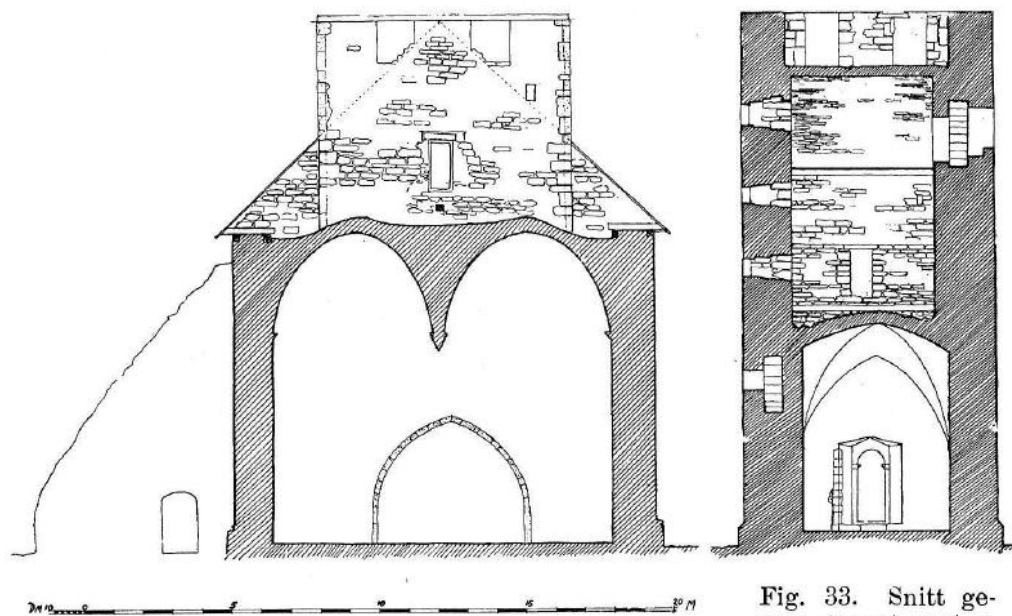
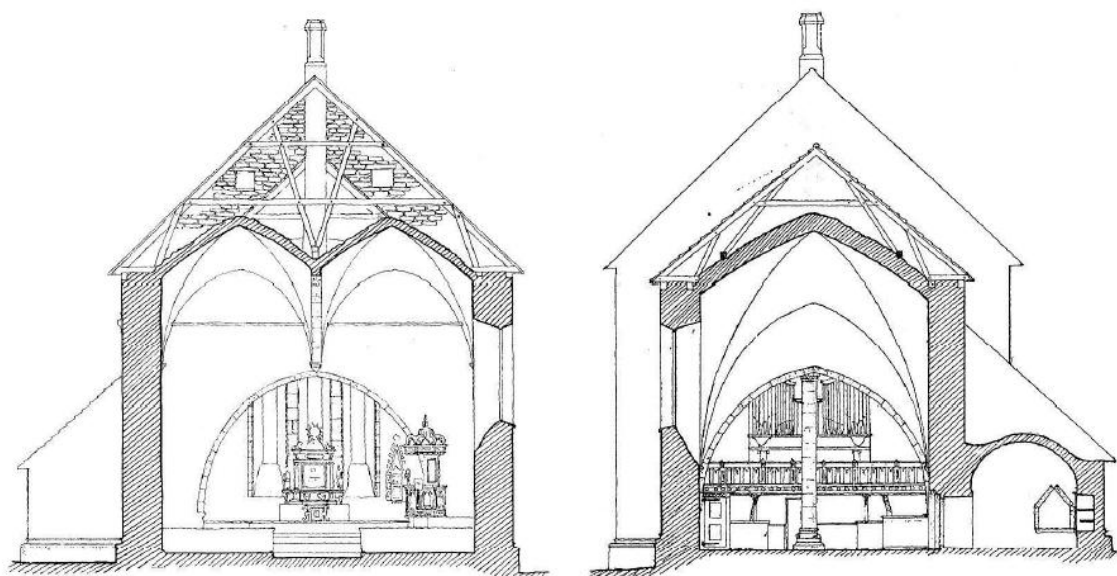

Fig. 33. Snitt genom tornet mot v.

Tvärsektion genom långhuset och tornet mot väster. Uppmätning Sten Wennerström och Adolf Niklasson 1921. Efter Sveriges Kyrkor volym 42, Gotland band II (1935).

Tvärsektioner genom långhuset mot öster samt koret och sakristian mot väster. Uppmätning Sten Wennerström och Adolf Niklasson 1921. Efter Sveriges Kyrkor volym 42, Gotland band II (1935).

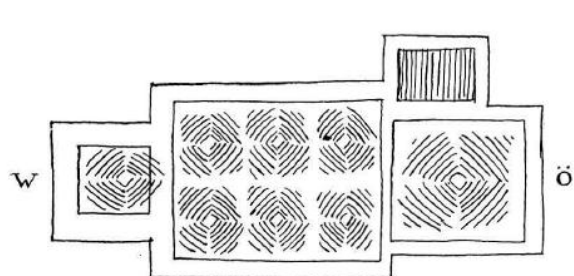
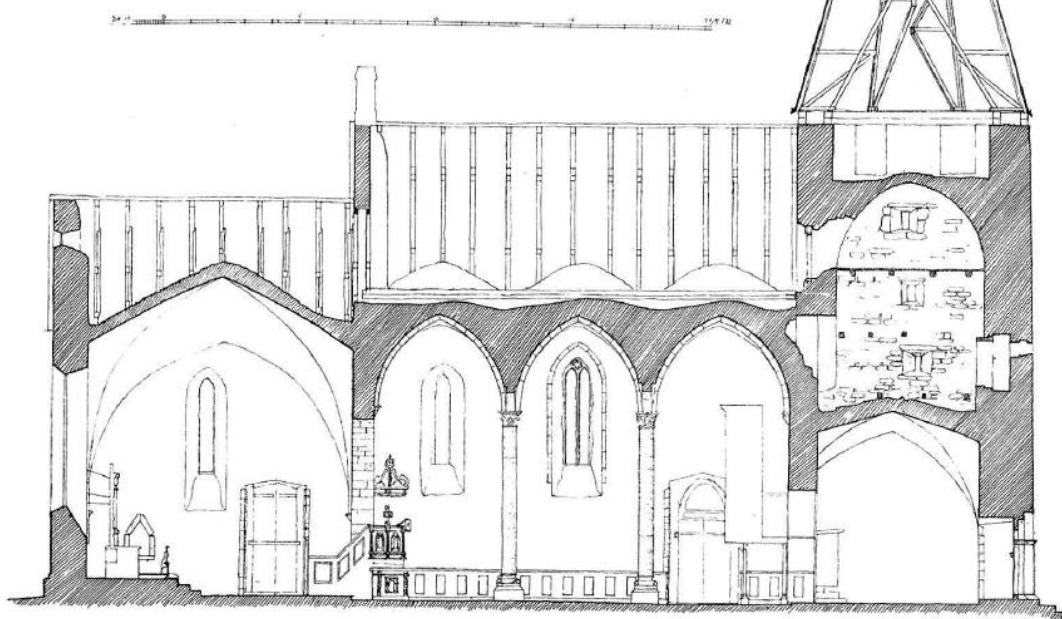

Fig. 29. Valvplan. Skala 1:600.
Gewölbeschema.

Längdsektion mot söder samt valvplan. Läktaren har senare rivits. Uppmätning Sten Wennerström och Adolf Niklasson 1921. Efter Sveriges Kyrkor volym 42, Gotland band II (1935).

Byggnadshistorik

Kyrkans byggnadshistoria är, som så ofta för de medeltida kyrkorna endast delvis känd. Genom stilistiska och byggnadsarkeologiska jämförelser går den stående byggnadens tillkomst att klarläggas någorlunda. Men den är inte platsens äldsta kyrka. Rester av en äldre kyrka har dock undersökts vid restaureringen 1971-72. Det var en murad byggnad med långhus, smalare kor i öster med absid, tillkommen under sent 1100-tal eller omkring 1200. Ett nedtecknat invigningsdatum 1169 har förmodats kunna datera kyrkan. Dess långhus hade samma yttre bredd som det nuvarande tornet. Längden på långhuset sträckte sig ungefär till den nuvarande östra kolonnen. Ett smalare kor i öster nådde ungefär till nuvarande triumfbåge där en liten absid sköt in under nuvarande korgolvet. Mitt i långhuset, under den nuvarande västra kolonnen, fanns en kolonn som visar att den romanska kyrkans långhus täcktes av fyra murade valv. Ett fundament visade att väster om kolonnen stod dopfunten. Kvar från denna finns två portalomfattningar, nu i nordportalen och i sakristieingången från koret, sannolikt även dörrarna. Det är dock inte omöjligt att detta inte var platsens första kyrka, men rester av någon äldre kyrka har inte påträffats.

Invid västgaveln till det gamla långhuset byggdes det nuvarande tornet någon gång strax efteråt. Det fick en jämförelsevis kraftig uppbyggnad med tjocka murar, som bidragit till tornets yttermått. Tillkomsttiden för tornet är inte känd. 1200-talets början har föreslagits utifrån ett känt invigningsår 1221, men tornet har likheter med kastalen vid Lärbro kyrka som anses vara från 1100-talet. Bland annat har båda en murtrappa som löper obruten genom murarna med rundade passager i hörnen och inslag av vilplan mellan trapploppen. Ljudgluggarnas utformning ger intryck av ett krenelerat tornkrön, men kan också vara resultatet av en känd ombyggnad på 1740-talet. Dock följer den glesa och oregelbundna placeringen av öppningarna inte den som brukar utmärka ljudgluggarnas kolonnnett-försedda ljudgluggar, men erinrar något om gluggarna högst upp i kastalerna i Gammelgarn och Lärbro, där gluggarna finns kvar. Att det finns likadana gluggar även i öster, vilka från omkring 1300 till 1857 var dolda av långhusets yttertak talar för att utformningen funnits när långhuset byggdes. Samtidigt har murtrappan en liten ljusglugg så nära de stora öppningarna att sammanhanget inte känns avsett från början, liksom andra omständigheter kring trappans mynning klockvåningen. Murverket mellan ljudgluggarna är inte heller lika omsorgsfullt lagt som i tornets nedre delar, vilket kan tala för att det är yngre än tornet i övrigt. Tornets våningar med dörrförsedda kamrar samt olika lösfynd kan tala för att det har specifika funktioner vid sidan att bära klockorna.

Tornportalen kan dateras till 1200-talets början och har sannolikt förändrats till spetsbågig form vid 1200-talets mitt. Vid 1200-talets mitt tillkom sannolikt det nuvarande valvet. När tornet byggdes restes det intill den äldre långhusgaveln, men den östra tornmuren började inte nere vid grunden utan ifrån en båge på tornets halva höjd, så långt upp som det äldre gavelröstet tillät. Något som förefaller ha bidragit till uppfattningen av tornet som försvarstorn är den högt placerade öppningen på norra sidan. Den har tolkats som en öppning som bara kan nås via en stege som sedan dras upp. Emellertid sitter öppningen inte mindre 13-14 meter upp, vilket förutsätter en lång, krävande och riskabel klättring på en repstege eftersom längden gör en trästege både för tung och för lång att dra in i tornet. Öppningen torde i stället vara en lastport. Omständigheterna kring tornets ursprungliga funktion och utseende samt dess senare förändringar vore angelägna att få mera klarlagda.

Den gamla kyrkan stod kvar till 1200-talets slut och var betydligt mindre än grannkyrkorna i Rute, Hellvi och Lärbro och även mindre än Fleringe, men genomgick då en radikal förnyelse. Omkring år 1300 ersattes långhuset och absidkoret av det nuvarande koret och långhuset. Kyrkan är så stor att den gamla sannolikt kunde användas under nästan hela byggnadsperioden genom att murarna fick stå kvar så länge som möjligt. Att långhusets östra fönster har större likheter med korets fönster än med det andra fönstret i långhuset kan bero på en medveten plan, men kan även tyda på att man såg till att få den nya kyrkans östra del under tak innan den västra var färdig för att så snart som möjligt successivt kunna ta åtminstone några delar av den nya kyrkan i bruk. Något byggnadsuppehåll synes dock inte ha skett eftersom långhuset inte uppvisar någon skarv, som i till exempel Fole, mellan långhusets östra och västra delar, och eftersom omfattningens stenar är snarlika. Taket på koret och långhuset var ursprungligen mycket högre och sträckte sig till halva höjden av tornhuven.

När denna nya kyrka var klar var planerna sannolikt att riva det gamla tornet och bygga ett nytt och större på dess ställe. För att uppnå de gotländska kyrkornas sedvanliga proportioner behövde tornet vara nästan dubbelt så högt. Att bygga det på de gamla tornmurarna kunde vara vanskligt. Delar finns bevarade till en höggotisk portal från den på 1800-talet rivna prästgårdens stora gotiska portal som är känd från en avbildning, men kan ha varit avsedda för kyrkans planerade tornportal. Samtidigt murades en fint utarbetad ny tornbåge mellan det äldre tornet och det nya långhuset, vilket kan tolkas som att det äldre tornet skulle stå kvar efter påbyggnad. Av något skäl hade det nya långhusets västra mur lagts väster om det gamla långhusets. Tornets östra mur och inte minst dess valv stödde något på den gamla långhusmuren. När denna revs uppmurades en ny mur mellan kyrkorummet och ringkammaren med en vid och spetsig bågöppning, erinrande om triumfbågens, fast mindre. Muren lades så att ringkammarens valv slutar på ett avklippt sätt åt öster. I våningen ovanför sparades en öppning som sannolikt visar var vindsingången på det gamla långhuset låg och som till en början blev en obekväm ingång även till det nysas vind. Eftersom ljudgluggarna i öster då låg under taket kan även en stege ha funnits ned från dem. Vid ett senare tillfälle, troligen först efter taksänkningen på 1800-talet, upptogs en ny passage genom tornmuren en våning högre upp.

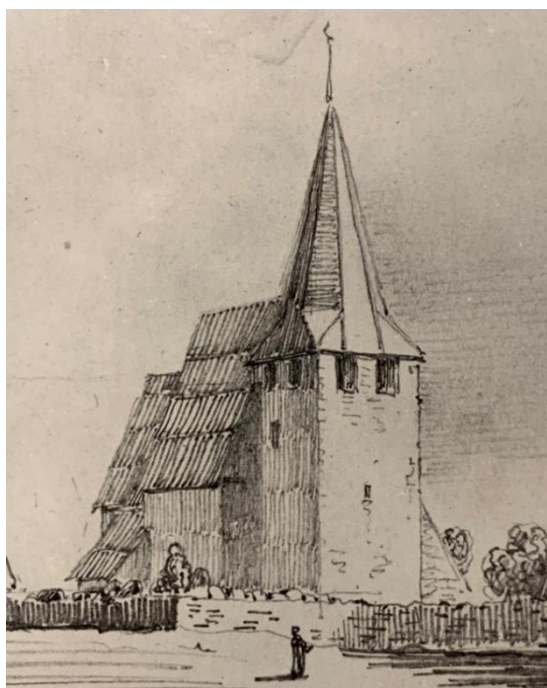
Om förändringarna före 1800-talets mitt är inte mycket känt och kyrkans arkivalier förstördes vid prästgårdsbranden i Rute 1871. Om ljudgluggarna inte utgör tornets ursprungliga krenelering är de sannolikt tillkomna vid en förändring av tornets övre del. Liknande enkla ljudgluggar som inte har murade bågar och kolonnetter utan där tornhuvens syllstockar utgör övertäckning finns i Hellvi, Lärbro och Väskinde, synbarligen till följd av ras, sannolikt före 1600-talet. Vid något tillfälle har strävpelaren byggts. Jämfört med andra strävpelare vid öns kyrkor förefaller den vara välbyggd och har också en ordnad genomgång som förbindelse med västra stigluckan. Stenblocken är sannolikt återanvända och kring passagens östra öppning har infogats huggen sten, bland annat bågformade från en öppning med rakt språng, vilket talar för att den hört till en portalomfattning eller omfattning med öppna bågar utan glas. Stenarna kommer med stor sannolikhet från prästgårdsruinen norr om kyrkogården, som legat i ruiner sedan åtminstone 1700-talet, men kan inte uteslutas härröra från nedfallna delar av tornets tidigare ljudgluggar. Att döma av teckningar från 1800-talets mitt var den då inte nybyggd.

Brunius omtalar att tornhuven splittrades av blixten strax efter 1740 utan att antändas, varefter en vida lägre huv byggdes. Brunius förmodar att det var då som ljudgluggarna fick sin nuvarande form utan de kolonnetter han utgår ifrån fanns tidigare i samma gluggar. Vid 1800-talets mitt sänktes de tidigare höga yttertaken på kor och långhus. Ritningarna utfördes 1853 av Gustaf

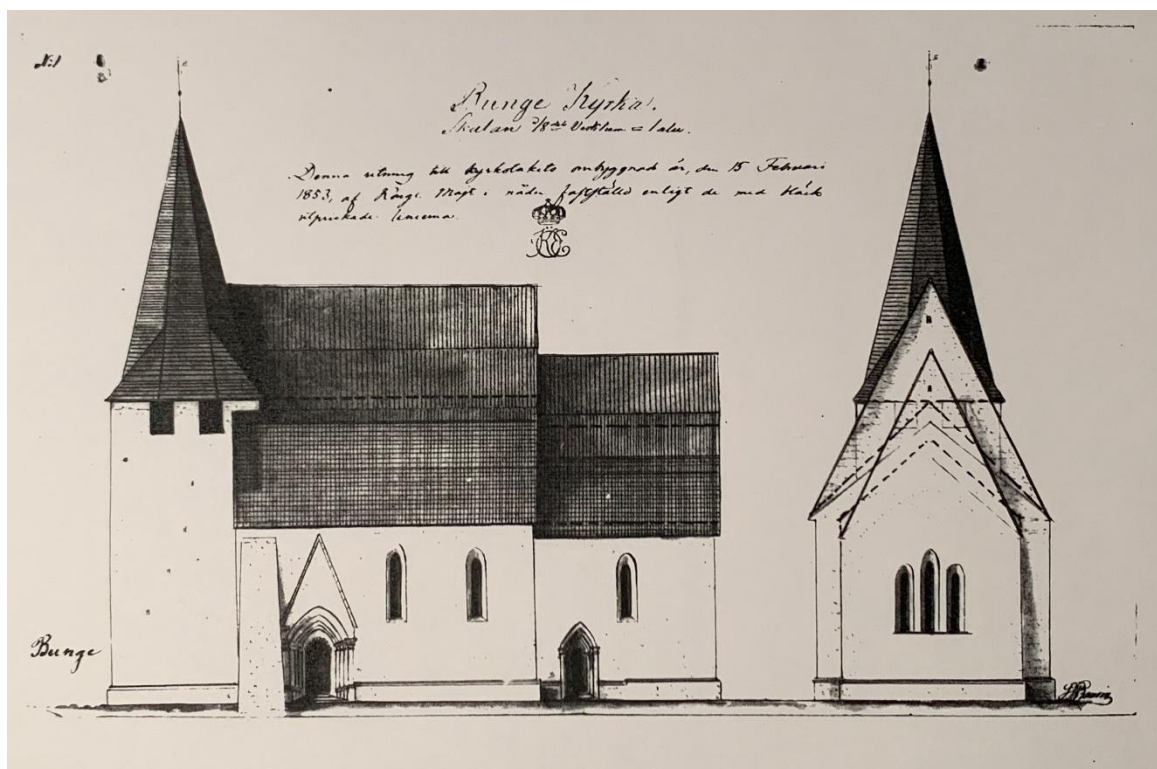
Philip Laurin i Fårösund, som föreslog en kraftig sänkning av taken, men också att korets murar skulle höjas och förses med ett litet galleri under takfoten, så att taknocken skulle bli enhetlig och även takfallen ligga i en och samma nivå. Enligt en tavla i kyrkan genomfördes förändringen 1857, vilket sammanfaller med att kyrkan genomgick en omfattande restaurering. Taken lades dock inte på samma höjd utan koret på traditionellt sätt lägre än långhuset. År 1897 nybyggdes tornhuven. Den nya fick andra proportioner genom att svicklarna i hörnen sänktes och övergången mellan mur och torn ändrades. Sannolikt minskades även höjden något, att döma av foton. Därefter har exteriören endast förändrats punktvis. 1910 tillkom skorstenen. År 1987 försågs strävpelaren med flistak. Taktäckningen och putsen har setts över eller förnyats vid restaureringar 1916-18, 1959, 1971-72, 1987 samt 2018-19.

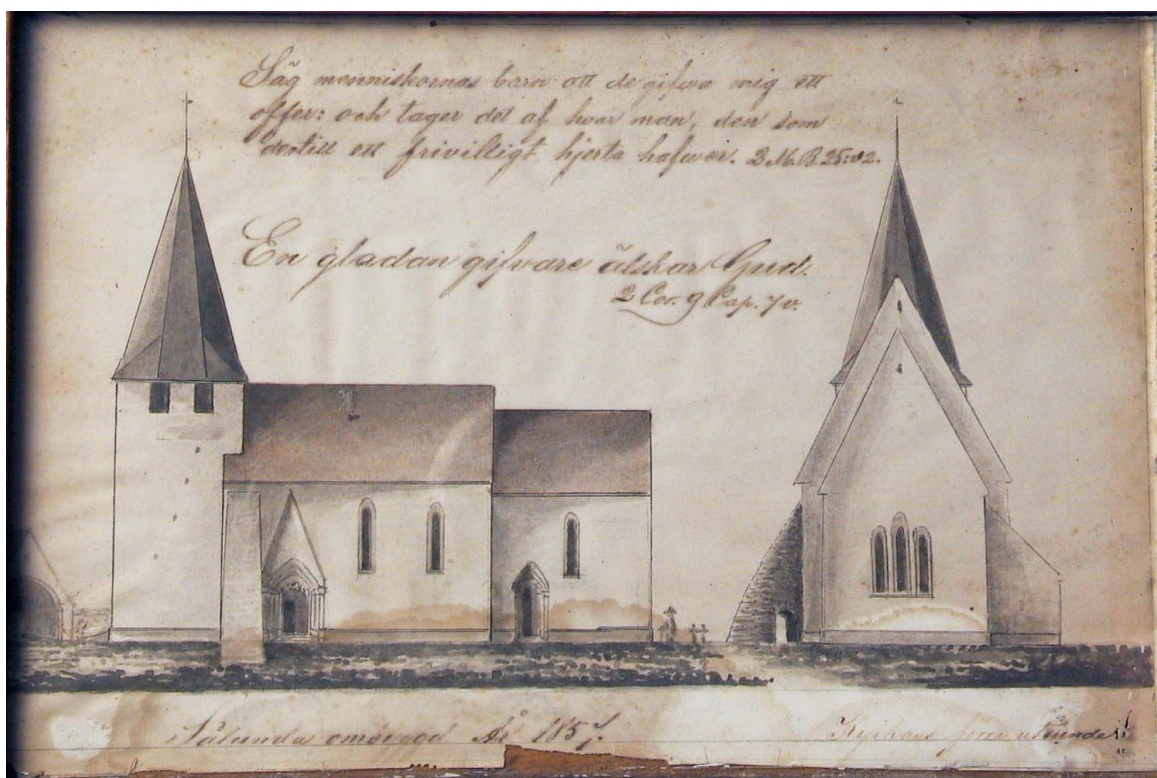
Kyrkan från nordväst. Teckning av Fredrik Wilhelm Scholander 1855. Original i Nationalmuseum (NMH 472/1882). Foto i Gotlands Museum (GFF 903_14).

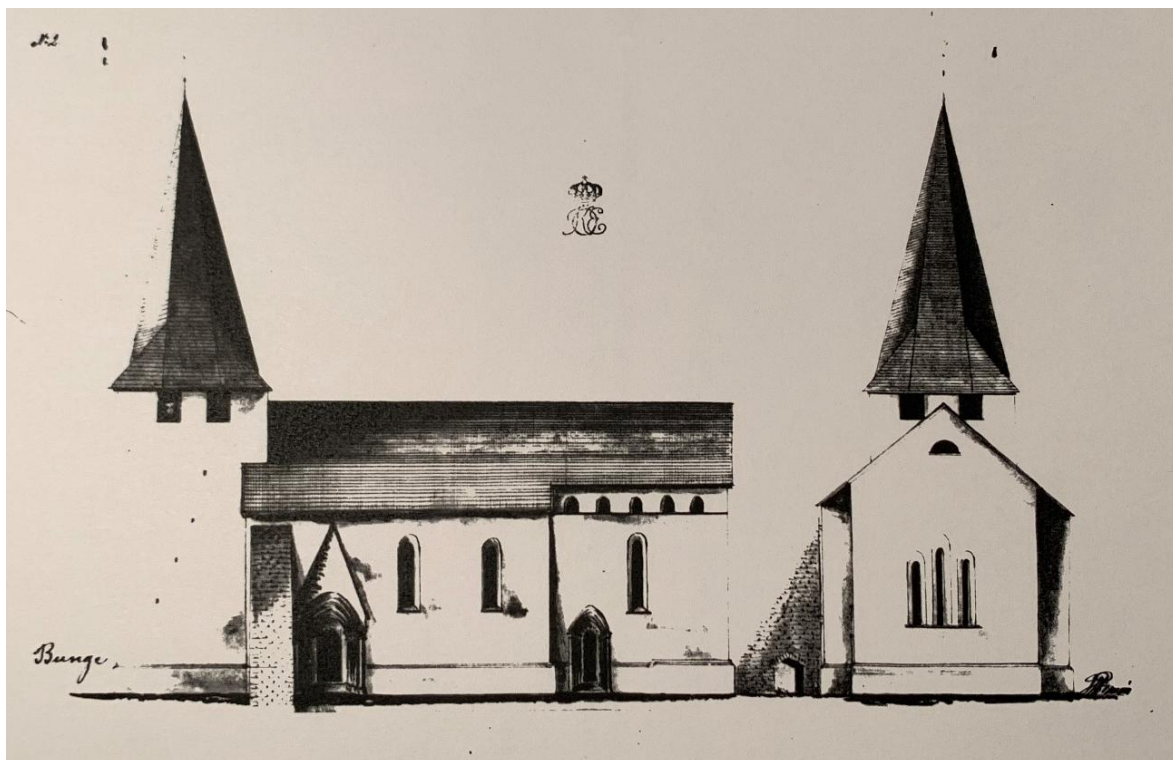
Exteriör från nordväst samt sydöst innan yttertakens högresta takvinkel sänktes 1857. Detaljer ur Scholanders teckning samt ur akvarellerad teckning av Per Arvid Säve 1855, troligen efter förlaga av Scholander. Gotlands Museum.

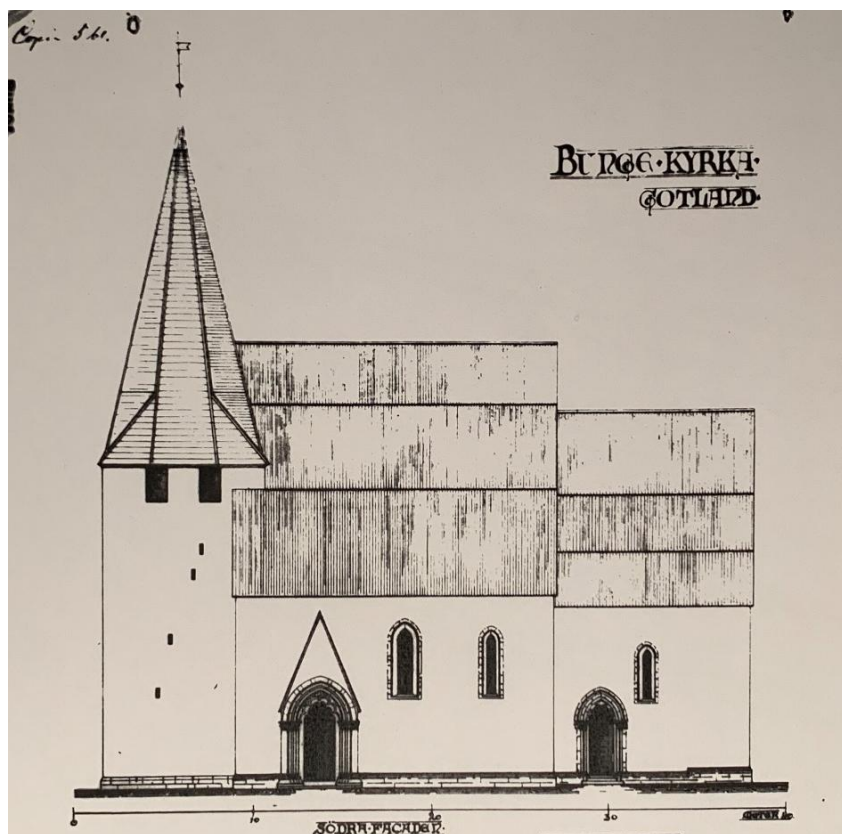
Fasad mot söder och öster, visande de höga takfallen samt förslag till ny, sänkt takvinkel enligt två olika alternativ, där streckad linje anger att korets och långhusets takfot skulle ligga i samma nivå och takfallen ha samma vinkel. Ritning av Carl Philip Laurin, Fårösund, 1853. Original i Överintendentsämbetets arkiv (B 212:1). ATA, K-byråns ritningsfoton.

Ritning som visar resultatet av yttertakens ombyggnad 1857 samt takresningens tidigare form. Foto Danne Pe Pettersson 1996-2001, Visby stift.

Utfört förslag till sänkning av yttertaken med påbyggt galleri på koret för att skapa ett sammanhängande takfall. Ritning av Carl Philip Laurin, Fårösund, 1853. Original i Överintendentsämbetets arkiv (B 212:2). ATA, K-byråns ritningsfoton.

Kyrkans sydfasad med yttertaken ritade efter Laurins ritning från 1853 och strävpelaren slopad. Uppmätning av arkitekten Gustaf Pettersson, troligen ca 1890-95, möjligen tänkt som restaureringsförslag. Original i Överintendentsämbetets arkiv (B 212:4). ATA, K-byråns ritningsfoton.

Exteriör från söder. Foto omkr. 1880 (eller senare), Gotlands Museums arkiv (GFF 903_6).

Exteriör från sydöst, troligen vid mitten av 1890-talet. Kyrkogården har ännu inte utvidgats åt öster. Bilden visar att muren har rundade sidor och hörn. Den östra stigluckan står på sin ursprungliga plats. Foto Alma Elisabeth Lundgren, f. Procopé. Gotlands Museums arkiv (GFF 903_2).

Exteriör från sydöst omkring 1900. Foto i ATA.

Tornhuven före och efter ombyggnaden 1897. Förstoringar av närmast föregående bilder. Svicklarna i hörnen gavs en lägre lutning, tornhuvens remstycke frilades och möjligen blev huven något lägre.

Kyrkan från nordväst efter
att skorstenen tillkommit.
Foto Einar Erics 1916,
ATA.

Exteriör från sydöst,
troligen omkring
1930. Foto Alfred
Edle, ATA.

Exteriör från nordöst. Foto Bertil Berthelson 1941, ATA. Till höger exteriör från sydöst efter yttre restaurering 1959 med lanternor för flygtrafik på tornhuv. Strävpelaren är putsad. Foto Gunnar Svahnström 1962, Gotlands Museum (GFF 903_77).

Exteriör från sydöst före restaureringen 2018-19. Foto Rebecka Svensson 2007, Visby stift.

Nulägesbeskrivning

Exteriör

Kyrkans yttre uppvisar en relativt sammanhållen karaktär, vilket är ett resultat av den yttre förändringen 1857 då taken sänktes till en mycket låg vinkel, en av de lägsta på någon kyrka på Gotland. Annorlunda var det före ombyggnaden då yttertaken var höga och dominerade helt över tornet. Utvändigt dominerar färgsättningen i vitt på murar, rött på taken och tjärat trä på tornhuven. Gotiska stildrag präglar exteriören eftersom det romanska tornet i hög grad saknar artikulerade arkitekturdetaljer. Kyrkans fasader täcks av en vit puts, pålagt tunt så att murverkets struktur framträder. Socklar, hörnkedjor, fönster- och portalomfattningar samt andra huggstensytor är oputsade, liksom strävpelaren som saknar puts men att döma av foton varit putsad i perioder under 1800- och 1900-talet. Strävpelaren saknade tidigare avtäckning, varför inträngande fukt gjorde att putsen föll av. Yttertaken på långhus, kor och sakristia täcks av tegel, tornet av liggande panel och strävpelaren sedan 1987 av kalkstenshällar. Socklarna på tornet har en enkel skråkant medan den gotiska kyrkans socklar är profilerade med käl och rundstavar. Portalerna har rikt formade perspektiviska bågekrön av arkivolter (bågar) bakom varandra, långhusportalen även en framspringande vimperg (gavelröste). Korportalen och södra långhusportalen har skulpterade reliefer i kapitälbanden, den senare även reliefer i tympanonfältet ovanför öppningen. Nordportalens rundbåge visar att den härrör från den romanska kyrkan. I dörren, gjord av två plankor, skall ha påträffats hål av pikstötter och armborst. Fönstren har en enkel lansettform, i öster sammanförda till en stramt formad trefönstergrupp, utom långhusets västra fönster som har en rikare tvådelad form med kalkstenspost och masverk. Tornet samt korets och långhusets gavlar har ljusgluggar, i koret rund, i övrigt smala. På tornets norra sida sitter högt upp en manshög öppning, ibland tolkad som en strategisk ingång under belägring, men vars höga placering svårligen kan nås av en uppdragbar stege, och snarare torde fungerat som lastport till den innanför belägna våningen. Tornets murar kröns av rektangulära ljudgluggar, enkelt utformade och glest placerade. Tornhuven utgör en på Gotland vanlig typ som övergår från fyrkant till åttkant men med en relativt låg resning.

Flygbild från sydväst. Foto Pär Malmros 2021, Visby stift.

Flygbilder från sydöst och öster. Foto Pär Malmros 2021, Visby stift.

Flygbilder från nordöst och norr. Foto Pär Malmros 2021, Visby stift.

Flygbild från sydväst. Foto Pär Malmros 2021, Visby stift.

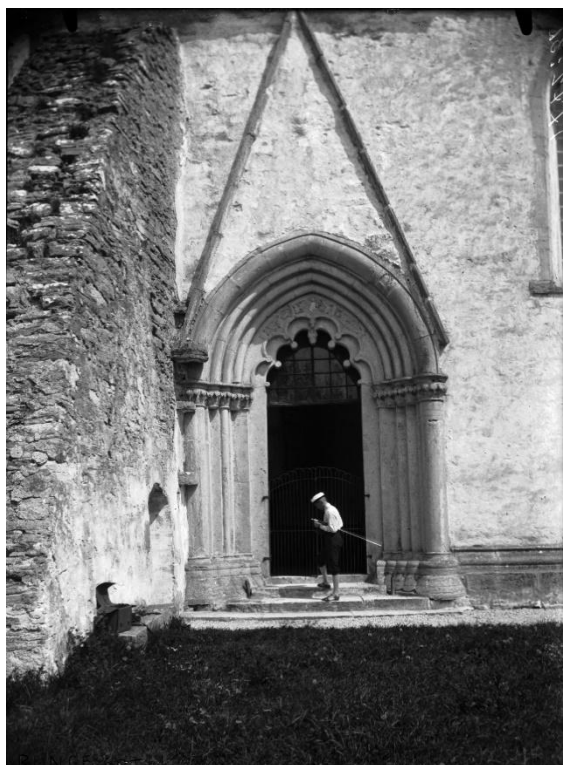
Exteriör från söder. Foto ES 2021.

Sydfasaden sedd från sydöst. Foto JL 2021.

Långhusets södra fasad. Skillnaden på fönstrens form beror sannolikt snarare på en önskan om att göra det mellersta fönstret rikare och större än det andra än på att det skulle markera ett byggnadsuppehåll. Foto JL 2021.

Långhusets södra portal och strävpelaren. Strävpelarens avtäckning med kalkstenshällar tillkom 1984. Den äldre bilden visar att strävpelaren tidigare varit putsad. Foto JL 2021 respektive Carl R. af Ugglas 1907-10, ATA.

Långhuset's sydportal. Foto JL 2021.

Långhusportalens tympanon. Foto JL 2021.

Södra långhusportalens tympanon med reliefer och skulpterade djurhuvuden. Foto JL 2021.

Kristi uppståndelse. Relief från 1300-talets andra fjärdedel i långhusportalens tympanon. Foto Pär Malmros 2021, Visby stift.

Två kvinnliga helgon. Reliefer i långhusportalens tympanon, återgivna vridna ett åttondels varv. Foto Pär Malmros 2021, Visby stift.

Södra långhusportalens västra kapitälband. Foto JL 2021.

Södra långhusportalens östra kapitälband. Foto JL 2021.

Södra långhusportalens östra basband. Foto JL 2021.

Strävpelare av okänd ålder vid långhusets sydvästra hörn, sedd från sydväst och öster. Foto JL 2021.

Passage genom strävpelaren mellan västra stigluckan och sydportalen, sedd från västra och östra sidan. De infogade huggna stenarna skulle, ifall strävpelaren inte är äldre, kunna komma från tornets övre del som skadades 1740 eller från prästgårdsruinen. Foto JL 2021.

Långhusets västra och östra fönster. Foto JL 2021.

Korets södra fasad samt södra fönster. Foto JL 2021.

Korportalen. Foto JL 2021.

Korportalens västra kapitälband. Foto JL 2021.

Korportalens östra kapitälband. Foto JL 2021.

Detalj av korportalens östra kapitälband. Foto JL 2021.

Korportalens östra basband. Foto JL 2021.

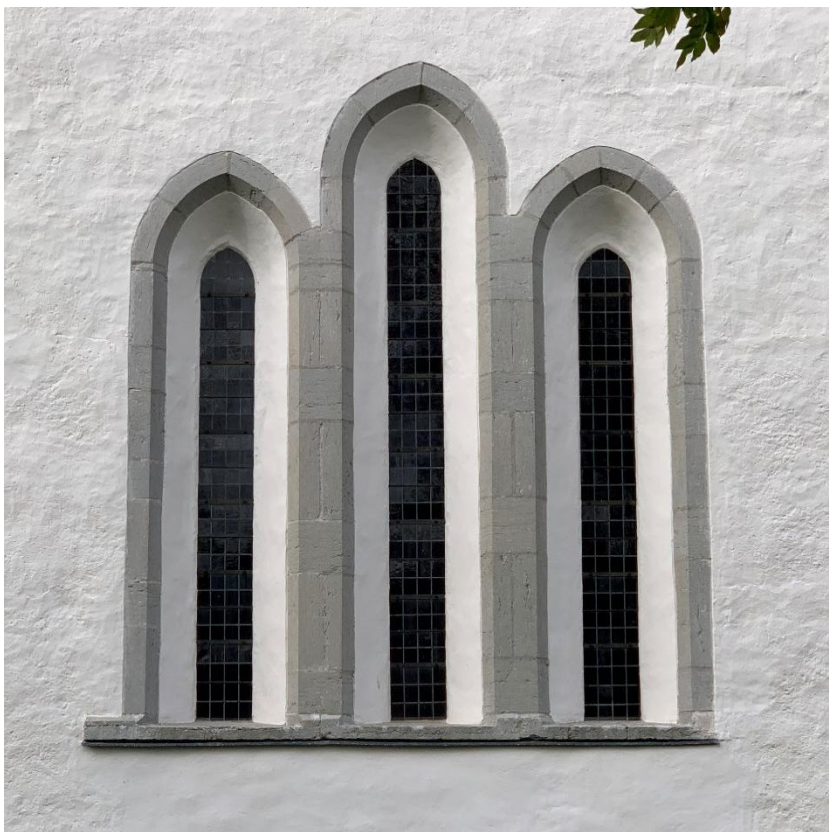
Korportalen och korets sockel. Foto JL 2021.

Korets och långhusets sockel. Foto JL 2021.

Korets östfasad. Foto JL 2021.

Östfasadens trefönstergrupp. Foto JL 2021.

Sockeln i korets nordöstra hörn och i hörnet vid sakristian. Foto JL 2021.

Sakristian från nordöst. Foto JL 2021.

Sakristians östra fönster. Till höger sakristian från nordväst. Foto JL 2021.

Värmekammaren väster om sakristian, sedd från nordväst. Foto JL 2021. Till höger interiör av värmekammaren mot öster före restaureringen 2018-19. Foto Rebecka Svensson 2007, Visby stift.

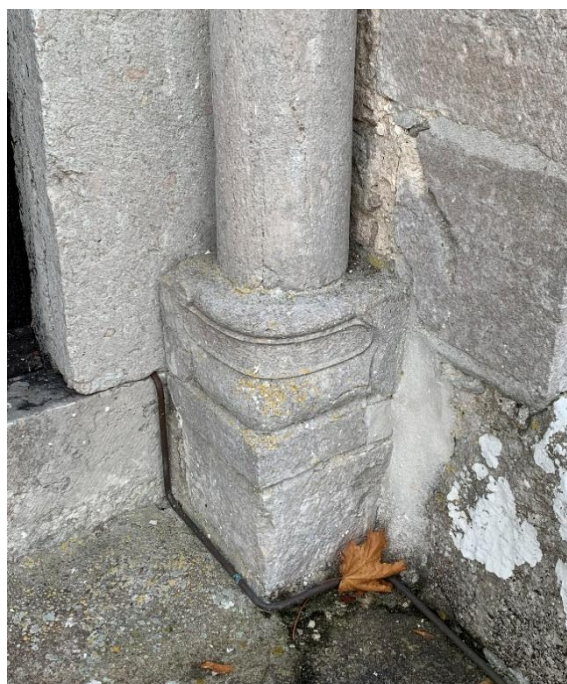
Långhusets norra fasad, sedd från nordväst. Foto JL 2021.

Långhusets nordvästra hörn. Foto JL 2021.

Långhusets nordportal, sannolikt tidigare sydportal i det rivna romanska långhuset.
Foto JL 2021.

De östra och västra baserna till norra långhusportalens kolonnetter. Foto JL 2021.

Tornet från nordväst. Foto JL 2021.

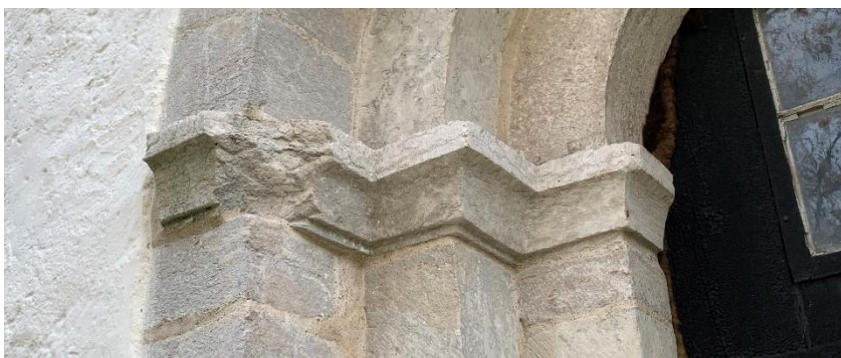
Tornet från sydväst. Foto JL 2021.

Tornet från söder. Foto JL 2021. Till vänster ljudgluggarna mot norr och en högt sittande port, ljudgluggarna mot väster samt ljudgluggarna mot öster. Foto Pär Malmros 2021, Visby stift.

Tornportalen. Foto
JL 2021.

Tornportalens norra
kapitälband. Foto JL 2021.

Tornportalens södra
kapitälband. Foto JL 2021.

Interiör

Kyrkorummet utgör ett av de större på Gotland men har också lyfts fram som ett av dem med en enhetlig och sammanhållen, väl avvägd gotisk karaktär. Det är, så som är vanligt på Gotland, uppdelat i ett tydligt markerat kor och långhus, avskilda av en triumfbåge, men vars bredd och höjd inte bara åtskiljer rumsdelarna utan även strävar efter att i möjligaste mån binda dem samman. Golven är av sten i koret, långhusets gångar (sedan 1971-72) och ringkammaren, av trä i bänkkvarteren. Murar och valv täcks av puts, på huvudsakligen nedre delarna av korets och långhusets murar dekorerade av kalkmålningar, medan fönsteromfattningarna i öster och kring långhusets västra fönster är av huggen kalksten, liksom triumfbågen, kolonnerna samt valvens kapital och bågar. Kolonnbasen och -kapitel samt valvbågarnas konsoler är dekorativt huggna med växt- eller figurbilder. Kalkmålningarna är, utöver målade kvaderstensdekor kring vissa muröppningar, tillkomna sannolikt omkring 1400 (dateringar från 1300-talets slut till 1400-talet har föreslagits) och består av figurativa och rikt berättande bildscener samt ornamentala dekor. På 1700-talet tillkom draperimålningen som är framtagen bakom predikstolen. En medeltida glasmålningruta är bevarad i övre delen av det västra långhusfönstret, som bevarat masverk och post från byggnadstiden i kalksten. Glasmålningar från byggnadstiden fanns i fler fönster före 1857-58, då de såldes och senare hamnade i Karl XV:s ägo på Ulriksdals slott.

Sakristian täcks av ett långsgående tunnvalv och har i sydöstra hörnet ett uppmurat bord från 1800-talet eller 1900-talets början, bestående av delar från det 1857-58 nedrivna norra sidoaltaret. Enligt uppgift från 1800-talets mitt skall en igenfylld brunn tidigare ha funnits i sakristian.

Ringkammaren avskiljs från kyrkorummet av en trävägg i den spetsbågiga tornbågen, som i sin tur skymms från kyrkorummet av orgeln. Av valvets åt öster något avklippa form framgår att muren med tornbågen är yngre än tornet i övrigt och tillkommen i samband med den gotiska långhusbygget. Ringkammaren används sedan omkring 2010-15 som mindre gudstjänstrum (lillkyrka). Väggarna fylls av putsristningar i form av graffiti, huvudsakligen från medeltiden. Det visar att ringkammaren har varit en undanskymd del av kyrkorummet. Det har skilts från kyrkorummet av en trävägg, sedan åtminstone 1700-talet, troligen tidigare.

Uppgången till torn och vindar sker genom en murtrappa som börjar från ringkammarens sydöstra hörn. Murtrappen, som löper åt väster följer tornets murar uppåt med två vilplan, där trappan går som kortare horisontell gång i muren. Tornets första och andra övervåning, som nås genom en öppning i väster med spår av fästen för en låsbar dörr, förenas idag till en våning genom att det åtskiljande bjälklaget saknar golv. Bjälkar finns även från ett trägolv som skytt valvets ovansida som idag är golv i rummet. I rummets östra del syns den båge, varpå tornets östmur vilar och som tidigare öppnat sig mot det romanska långhusets murade västgavel, men som sedan är igensatt med en mur inför det gotiska långhusets tillkomst. Därvid sparades en öppning, sannolikt framför vindspassagen i den romanska långhusgaveln. Efter att det gotiska långhuset välvt användes öppningen för en närmast vertikal förbindelse till långhusvalven, senare igensatt. Från trapploppet i norra muren nåddes dels den tidigare andra övervåningen, dels, ett stycke högre upp, den tredje övervåningen, som täcks av ett spetsigt tunnvalv. Båda öppningarna till våningarna har spår av fästen för dörrgångjärn och lås. Mitt emot öppningen till tredje våningen finns i trapphuset en dörr i tornets norra mur, sannolikt en lastport till denna våning. Rötskador på tredje våningens nu täckta äldre golv (synligt i taket från våningen under) visar att öppningen under långa tider synes ha saknat dörr. Valvet över rummet har tydliga avtryck av skälbräder, varav rester sitter kvar. I öster finns en i det kraftiga valvet synbarligen sent uppbruten passage, sannolikt tillkommen vid takombyggnaden 1857-58 eller kanske vid

skorstenens tillkomst 1910. Efter att ha vikt runt hörnet når murtrappan klockvåningen. Mynningen ligger i den norra av de östra ljudgluggarna. Att trappan fortsätter ytterligare ett par steg in i muren mellan ljudgluggarna och att trappmynningens norra sida har en post i sten utan motsvarighet i söder visar att klockvåningen är ombyggd vid något tillfälle. Ljudgluggarna är enkla öppningar mellan murpartier utan annan avslutning uppåt än remstycken av trä. Murverket i denna våning framstår som något mer oregelbundet än längre ned i tornet vilket också bidrar till att klockvåningen ter sig som resultatet av en senare ombyggnad snarare än som en ursprunglig krenelering. Klockan hänger inte i en klockstol utan mellan tvärgående bjälkar. Därovanför reser sig tornhuven, som förnyats genomgående under 1900- och 2000-talets restaureringar och som enligt inskrift nybyggdes 1897. Takstolen över långhus och kor byggdes vid takombyggnaden 1857-58 med återanvändande av äldre delar, men har förnyats i delar vid senare restaureringar. Långhusets östra gavelröste synes ha nymurats vid takombyggnaden och vilar på en takstol av trä ovanför triumfbågsmuren. Korets östra gavelröste synes till sin övre del med den runda ljudgluggen vara samtida, medan dess nedre förefaller vara medeltida.

Interiör mot öster. Foto JL 2021.

Interiör mot nordost. Foto JL 2019.

Interiör mot sydväst.
Foto JL 2021.

Interiör mot väster.
Foto JL 2019.

Interiör av koret mot nordöst. Foto JL 2021.

Interiör av koret mot sydöst. Foto JL 2019.

Interiör av koret mot söder och väster. Foto JL 2021.

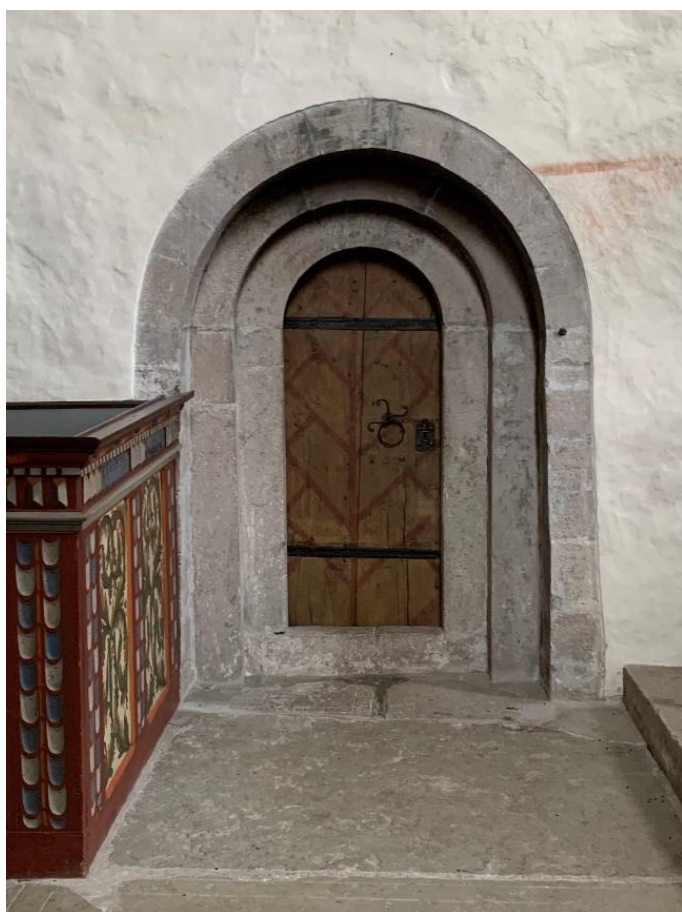

Interiör av koret mot nordväst och nordöst. Foto JL 2021.

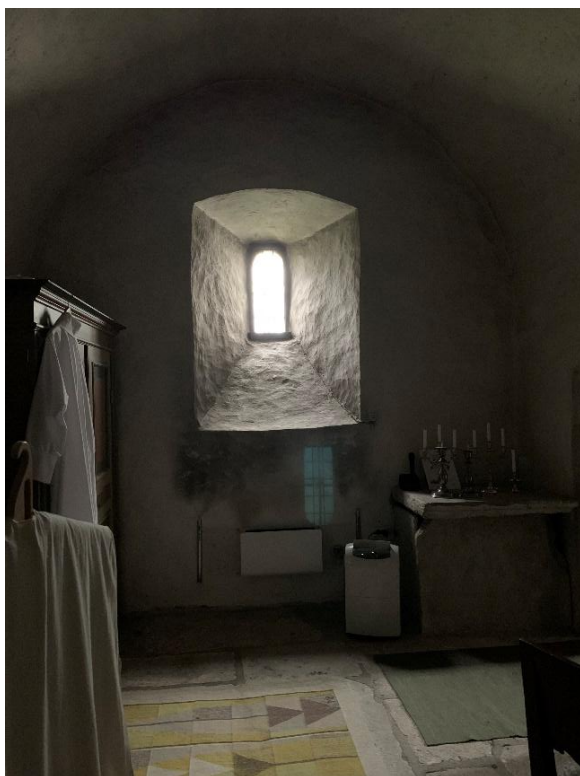

Korvalvet sett mot nordväst och öster. Hålen i valvets hjässa är sannolikt för ljuskronan. Det större, längre ned i högra bilden, rakt ovanför altaret är sannolikt en så kallad ljudkruka för akustikens skull. Foto JL 2021.

Ingången till sakristian. Omfattningen kommer troligen från den rivna kyrkans korportal. Foto JL 2021.

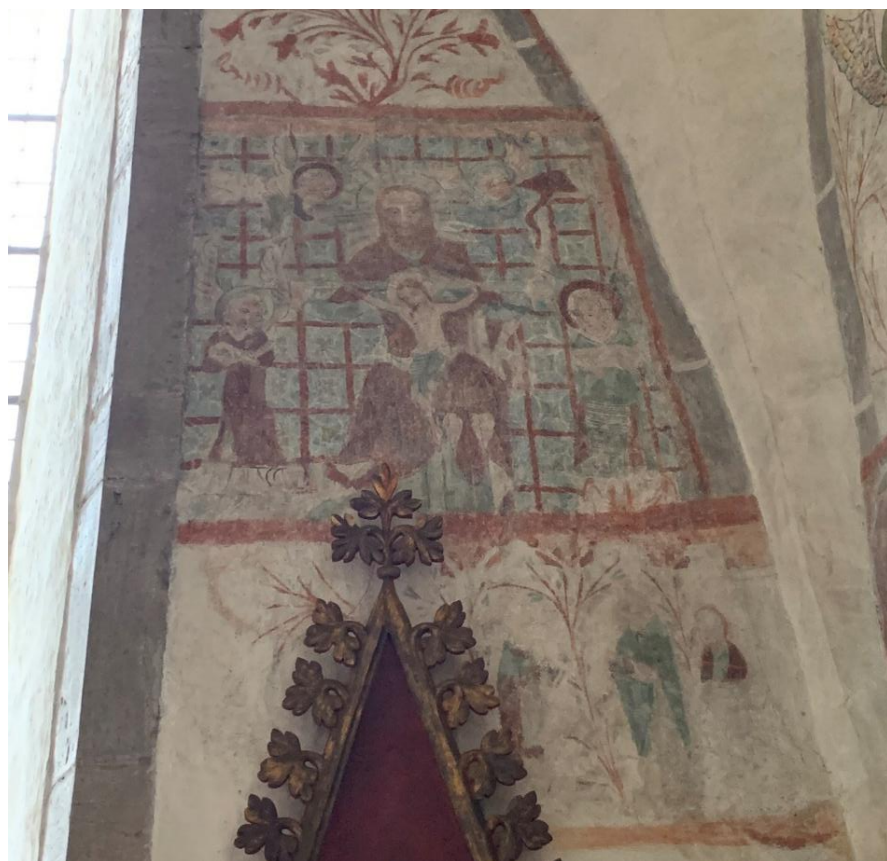
Interiör av sakristian mot öster och väster. Foto JL 2021.

Sakristians tunnvalv sett mot nordväst. Till höger sakristians sydöstra hörn (ej i bild) finns ett bord (altare?) uppbyggt av hällar och en altarskiva från det 1857 rivna norra sidoaltaret. Foto JL 2021.

Kalkmålning på norra delen av korets östra mur. Foto JL 2021.

Kalkmålningar på södra delen av korets östra mur. Under syns toppen på sakramentsskåpet. Foto JL 2021.

Kalkmålning på korets norra mur. Foto JL 2021.

Kalkmålningar på korets södra mur, ovanför och kring korportalen. Foto JL 2019.

Interiör av långhuset mot väster. Foto JL 2021.

Interiör av långhuset mot söder
med de två långhusfönstren.
Foto JL 2021.

Det västra långhusfönstrets
masverk med medeltida
glasmålningsruta. Foto JL 2021.

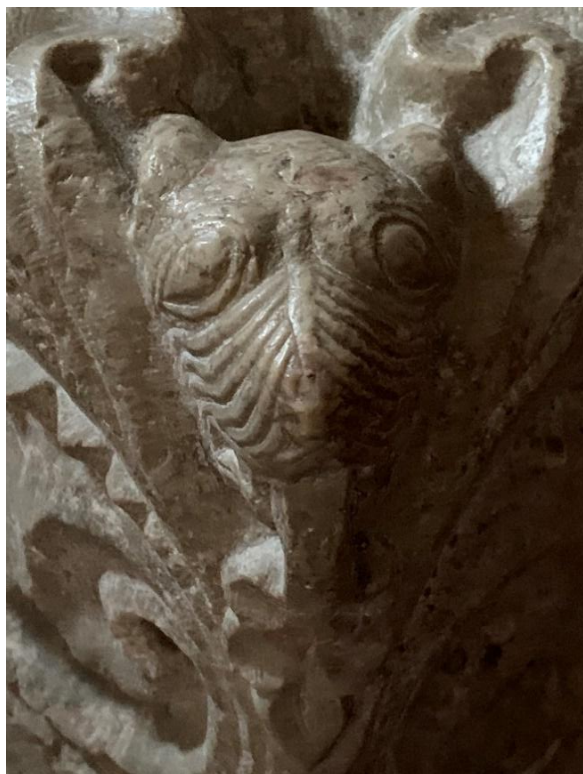
Östra långhuskolonns bas sedd från sydväst. Foto JL 2021.

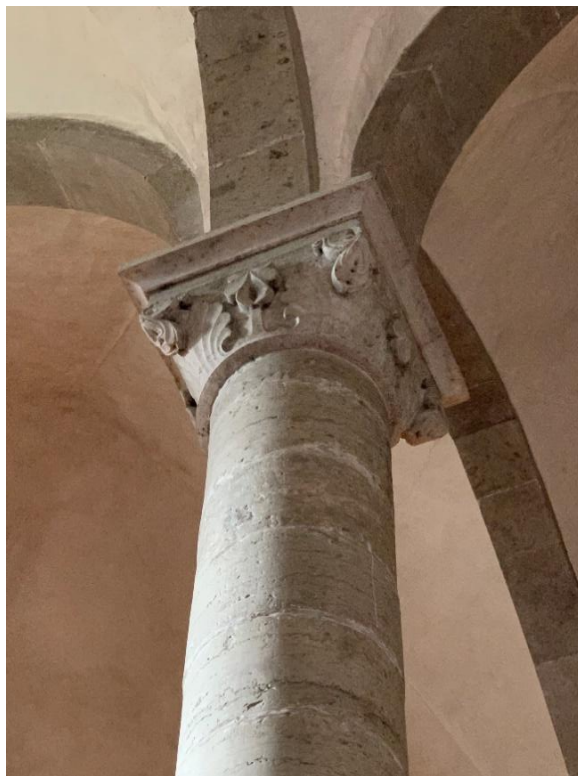
Östra långhuskolonns bas sedd från nordöst samt från nordväst. Foto JL 2021.

Västra långhuskolonnens bas sedd från sydväst. Foto JL 2021.

Västra långhuskolonnens bas sedd från nordöst samt detalj av basens nordöstra hörn. Foto JL 2021 respektive 2019.

Östra och västra långhuskolonnernas kapitäl sedda nedifrån från nordväst respektive nordöst. Foto JL 2021.

Långhusets valv, sedda underifrån mot sydöst. Foto JL 2021. Nedan långhusets nordöstra och sydvästra valvkonsoler. Foto JL 2021 respektive Rebecka Svensson 2007, Visby stift.

Nordportalen inifrån. Till höger långhusets nordöstra hörn med platsen för det 1857 borttagna sidoaltaret och spår av det 1910 inbilade kaminröret. Foto JL 2021.

Kalkmålning på östra långhusmurens norra del. Foto JL 2021. Till höger foto av samma målning, delvis framtagen, innan den högra delen förstördes i samband med att kaminröret bilades in i muren. Foto Karl Höglund 1910, ATA.

Kalkmålningar på norra långhusmurens östra del. Foto JL 2021.

Detalj av kalkmålningarna på långhusets norra mur. Foto JL 2021.

Kalkmålningar på långhusets norra mur. Foto JL 2019.

Kalkmålning på långhusets västra mur, ovanför den av orgeln dolda tornbågen. Till höger kalkmålningar i långhusets nordvästra hörn. Foto JL 2021.

Kalkmålningar på långhusets södra mur. Foto JL 2021.

Kalkmålningar
mellan fönstren på
långhusets södra
mur. Foto JL 2021.

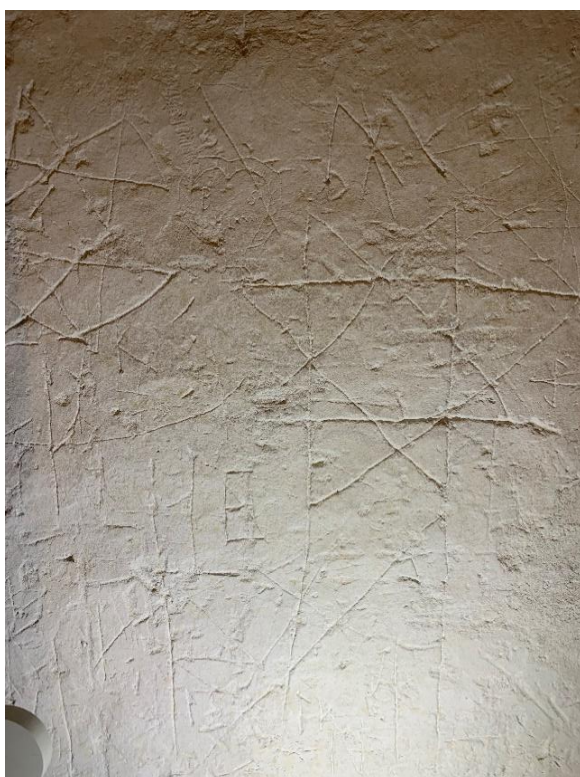
Tornbågen och passagen till ringkammaren, sett från söder. Till höger ringkammaren mot väster. Foto JL 2021.

Ringkammaren mot öster med tornbågen i fonden, sedan ca 2010-15 inredd till gudstjänstrum för mindre samlingar. Foto JL 2021.

Ringkammarens valv sett mot nordväst med hål för klocklinor. Till höger valvet och tornbågens övre del sett mot öster. Muren och bågen är i efterhand inbyggda under valvet. Foto JL 2021.

Del av tornportalens norra smyg samt ett stycke av ringkammarens södra mur med en del av de många putsristningar som täcker rummets väggytor. Foto JL 2021.

Öppning i ringkammarens sydöstra hörn till tornuppgången. Till höger trappan i tornets södra mur sedd uppåt mot väster. Foto JL 2021.

Murtrappans vilplan i tornets sydvästra hörn. Till höger murtrappan i tornets västra mur, sedd uppåt mot norr. Foto JL 2021.

Tornets första övervåning sedd mot öster genom öppningen från murtrappan. Till höger öppningen från murtrappan sedd från öster. I omfattningen finns håltagningar för en dörr med låsanordning. Foto JL 2021.

Interiör av tornets första övervåning mot väster. Foto JL 2021.

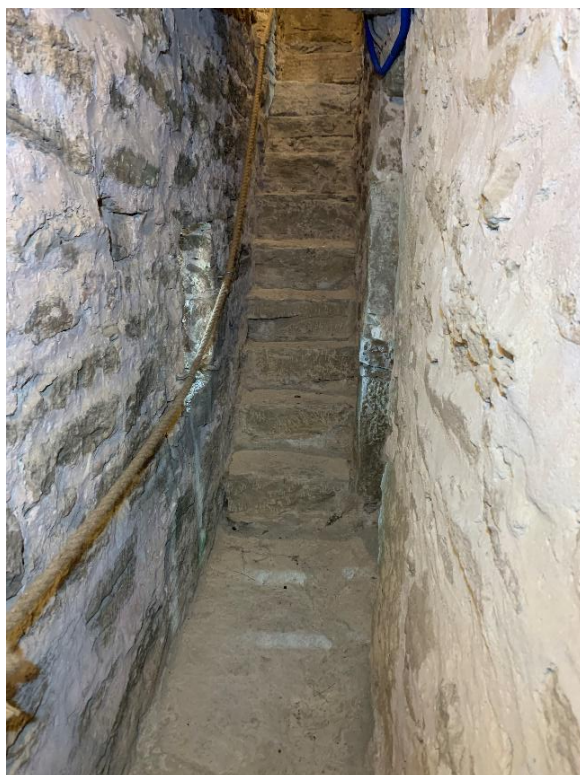
Tornets första övervåning mot öster och sydöst. Foto JL 2021.

Båge och tidigare öppning i tornets första övervåning mot nordöst och öster. Bågen från tornets byggnadstid bär östra tornmuren och tillslöts på östra sidan sannolikt av det äldre långhusets murade västgavel. När det romanska långhuset skulle rivas tillkom utfyllnadsmuren för att ge stadga åt valvet över ringkammaren. En öppning sparades i öster. När det nya långhuset välvdes minskades öppningen till en trång passage uppåt till vinden. Denna igensattes, sannolikt när ny vindspassage togs upp i våningen ovanför. Foto JL 2021.

Tornets första övervåning mot nordväst med blick uppåt mot en tidigare andra övervåning vars golv saknas. Till höger vy mot söder till den tidigare andra övervåningen, sett genom den nu spjältäckta öppningen. Foto JL 2021.

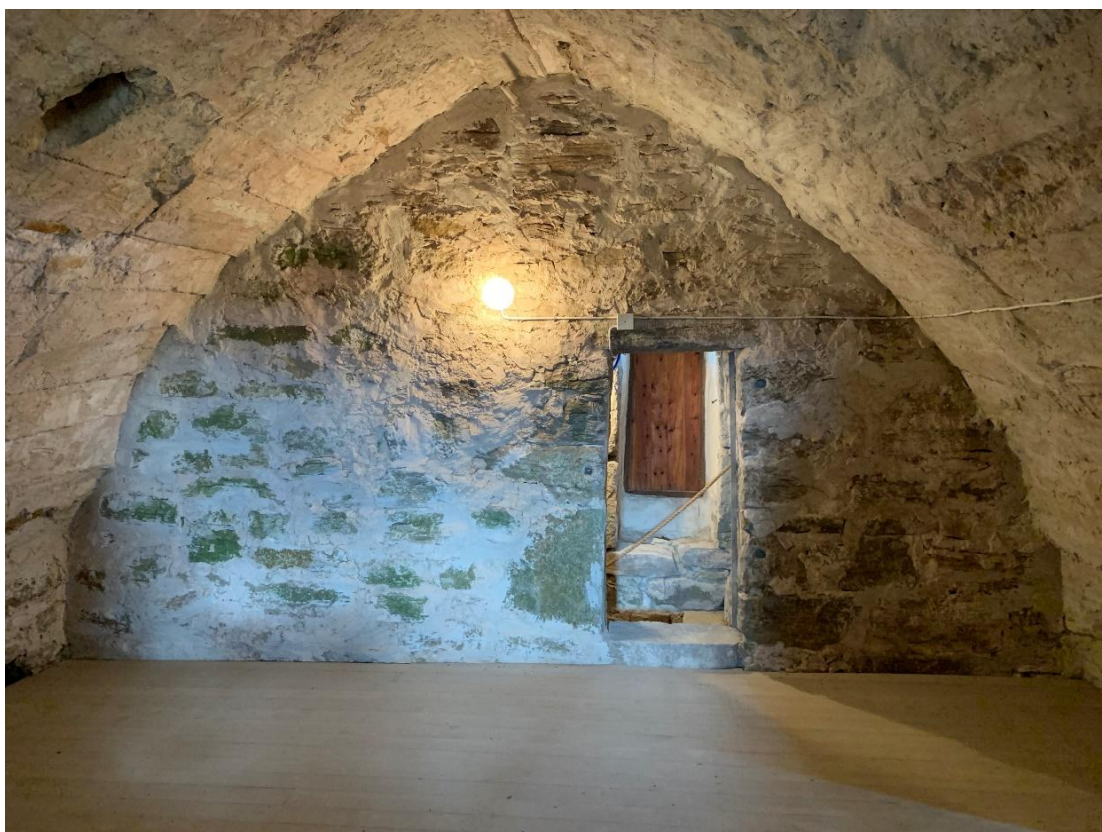
Murtrappans långa vilplan i nordvästra hörnet samt, till höger, murtrappans fortsättning i norra muren med ingång till den tidigare andra övervåningen. Foto JL 2021.

Trappan i norra muren sedd uppåt från öppningen till tidigare andra övervåningen och med passage till öppning till tredje övervåningen och port utåt. Till höger port i tornets norra mur. Foto JL 2021.

Trappan i norra muren sedd mot väster med i förgrunden öppningar till tredje övervåningen och porten i norra muren. Till höger blick från tornets tredje övervåning mot porten i norra muren, som möjligen kan ha fungerat som lastport. Öppningen in till våningen har uttag för en dörr försedd med lås. Foto JL 2021.

Tornets tredje övervåning mot norr. Foto JL 2021.

Tornets tredje övervåning mot söder. Foto JL 2021.

Passage in mot kyrkvinden från tornets tredje övervåning, troligen uppbruten vid 1800-talets mitt eller kanske vid skorstenens tillkomst 1910. Foto JL 2021.

Hål för klocklina i valvet mellan tornets tredje övervåning och klockvåningen. Till höger trapploppet från tornets tredje övervåning till klockvåningen, nordöstra hörnet. Foto JL 2021.

Murtrappans mynning i den norra av de två östra ljudgluggarna, sett mot söder, nu tillsluten av en lucka. Till höger detalj av trappans övre del, som visar att den förefaller ombyggd och sannolikt fortsatt ytterligare ett stycke. Foto JL 2021.

Trappans mynning i klockvåningen med bevarad sida av en murad karm som visar att öppningen till klockvåningen tidigare sett annorlunda ut än nu och sannolikt inte mynnat i en ljudglugg. Till höger inbyggnad av trä kring trappans mynning i klockvåningens nordöstra hörn. Foto JL 2021.

Klockvåningen mot öster, vars ljudgluggar före taksänkningen 1857 vette in mot långhusvinden. Den norra ljudgluggen inbyggd för trappmynnings skull. Foto JL 2021.

Klockvåningen mot söder. Murverket mellan ljudgluggarna är mer oregelbundet än i tornets nedre delar. Foto JL 2021.

Klockvåningen mot väster. Foto JL 2021.

Klockvåningen mot norr. Foto JL 2021.

Klockans upphängning mellan två bjälkar. Till höger bockförstärkning av klockans bärande bjälkar. Foto JL 2021.

Del av tornets murkrön och remstycken till tornhuven. Till höger tornhuven sedd underifrån och uppåt. Foto JL 2021.

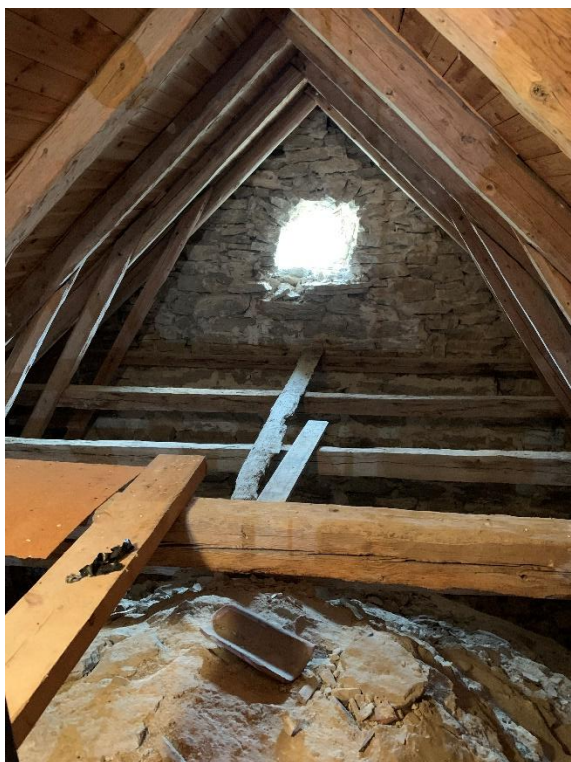
Tornets östmur kring passagen in till långhusvinden, sedd från öster. Foto JL 2021.

Långhusvindens nordvästra hörn med tornets nordöstra hörnkedja synlig. Till höger långhusvindens nordöstra hörn med ett stycke av långhusets gavelmur, sannolikt byggd vid takens sänkning 1857. Foto JL 2021.

Långhusvinden mot öster. Foto JL 2021.

Korvinden mot öster. Till höger korvalvets östra ovalsida med träplugg i det hål (ljudkruka?) som är placerat rakt ovanför altaret. Foto JL 2021.

Fast inredning och inventarier

Kyrkans inredning är huvudsakligen från 1600-talets senare del och 1700-talets början, men även vissa medeltida föremål finns bevarade. Kyrkan har ovanligt många föremål i olika museisamlingar. Jämte den medeltida offerstocken och S:t Olofsbilden, nu på Historiska Museet i Stockholm, utgör orgeln från Franska reformerta kyrkan i Stockholm kyrkans mer anmärkningsvärda föremål.

Det murade altaret är medeltida, sannolikt från korets byggnadstid. På framsidan finns en relikgömma med bevarad korsmärkt sten. Altaruppsatsen från 1689 i sandsten målades 1858. I altarringen från omkring 1700 har den 1762 målade bekännelsepallen varit infogad. I koret finns en nisch i östra murens södra del där en rekonstruerad kopia infogades 1916-18, signerad Eugen H., av delar av ett sakramentsskåp från 1300-talets första hälft. En större nisch på korets södra sida har omfattning av huggen kalksten och en enklare bakom korbänken är putsad. I sakristian finns tre nischer varav en är försedd med trädörrar från 1600-talets senare del och en annan har en ursprunglig gömma på ena sidan. Kyrkans medeltida norra sidoaltare revs 1857-58 och av delarna byggdes ett väggbord i sakristians sydöstra hörn. På det bevarade men ombyggda medeltida södra sidoaltaret är predikstolen placerad, tillverkad 1702 enligt inskrift. Ryggskärmens Kristusbild tillskriven Johan Bartsch d.ä. Den ursprungliga färgsättningen framtagen 1916-17. Bänkinredningen härrör från 1680-talet men är omflyttad, bland annat 1857-58. Innan dess fanns även ett mittkvarter. Äldre färgsättningen återställd 1916-18.

Dopfunten av kalksten tillverkades vid 1200-talets mitt. Påträffade fundament visar att den ursprungligen stått väster om den västra kolonnen. Äldre interiörbilder visar att den stod på nuvarande plats före restaureringen 1916-18 då den ställdes i långhusets västra del, på den då från kyrkogården inflyttade sockelstenen, för att vid restaureringen 1971 flyttas tillbaka till nuvarande plats. I långhusets nordöstra hörn placerades 1959 en av Bertil Nyström utförd rekonstruerad kopia av kyrkans träskulptur av S:t Olof, ett huvudverk av den anonyme Bungemästaren, från 1300-talets andra fjärdedel, sedan 1870 i Historiska Museet, Stockholm. Orgeln inköptes 1870 från Franska reformerta kyrkan i Stockholm, för vilken den tillverkades 1750-55 av Jonas Gren och Peter Strähle. Den placerades på en läktare, byggd 1863, men flyttades ner på golvet efter läktarens rivning 1971. En nummertavla tillverkades vid 1700-talets slut. Kyrkskeppet i långhuset gjordes av Jakob Herkules Norman i Utbunge 1870.

En särställning bland kyrkans föremål utgör den offerstock av kalksten som nu står i långhuset, tidigare i koret och före 1921 vid vägen och dessförinnan på kyrkogården. Bössan vid tillfälle försedd med regnskydd och solur. På kapitälets odekorerade baksida finns en fästanordning, på framsidan en runinskrift som berättar att den är tillverkad av stenhuggaren Lafrans (Botvidarson). En förmodan att den utgjort krucifixpiedestal är svår att belägga, liksom om den ursprungligen har stått i eller utanför kyrkan. En senare fattigbössa av trä från 1700-talet fick en snarlik pendang 1857 av Joh. Petr. Wellström med ritning av kyrkan, sannolikt för insamling till kyrkans underhåll efter den omfattande restaureringen och takombyggnaden 1857-58. Klockan göts 1851 av Johan Beckman i Stockholm. I korgolvet finns flera gravstenar från 1300-talet som kan knytas till en eller flera präster med namnet Botulf. Förutom de fasta bössorna finns kollekttavlor bevarade, dels från medeltiden, sedan 1870 i Statens Historiska Museum, dels från 1600-talet och senare, liksom en kollekthåv med klädsel från 1956 av Margareta Smitterberg. En kormatta från 1981 är formgiven av Marianne von Münchow.

I museisamlingar finns, förutom den ovan nämnda S:t Olofsbilden, flera föremål från medeltiden och fram till 1800-talet. På Historiska Museet i Stockholm förvaras delar från 1300-talet, dels av ett retabel dels möjligen från ett sakramentsskåp. Ett ciborium, ett av landets bättre bevarade, i förgylld koppar finns sedan 1870 på Historiska Museet. Glasmålningar, sålda 1857-58, tillhör nu Nationalmuseum dit de kommit från Karl XV:s samlingar. Till kyrkans mer omtalade föremål hör en klack av en brudsko, enligt traditionen ilandfluten sedan ett brudfölje efter vigseln förolyckats på väg över Fårösund. Bland olika fynd i tornet av föremål finns en medeltida tallrik och sked av trä. Från utgrävningen under långhus- och torngolven 1971-72 finns en stor uppsättning mynt, glasmålningsfragment med mera. I det närbelägna Bungemuseet finns sädesbingar som stått under läktaren.

Altaranordningen med altarpupp från 1689 i sandsten, målad 1858. Antependium från Gotlands Hemslojd tillverkat 1955. Foto JL 2019.

Altaruppsatsen i belysning som lyfter fram dess profil och genombrutna partier. Foto JL 2021.

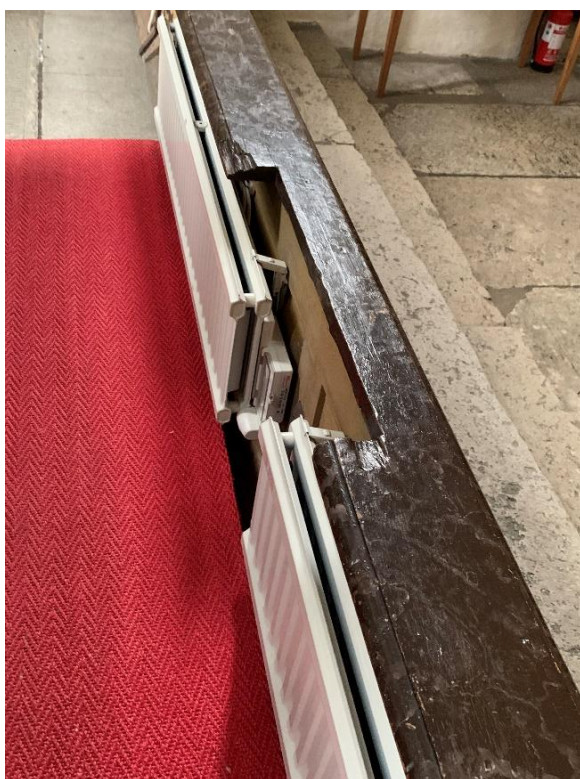
Medeltida murat altare med relikgömma, täckt av korsmärkt sten. Foto Danne Pe Pettersson 1996-2001, Visby stift.
Till höger altaret och altaruppsatsen i profil. Foto JL 2021

Altarets och altaruppsatsens baksida. Foto JL 2021.

Altaruppsatsens mittparti. Till höger bekännelsepall, troligen från 1700-talets början, målad 1762. Foto JL 2019 respektive 2021.

Altarringens urtag för bekännelsepallen. Foto JL 2021. Till höger bekännelsepallen uppsatt framför altaret. Foto Samuel Hedlund 1926, ATA.

Sakramentsskåp, tillverkat 1917, signerat Eugen H. Foto JL 2019. Till höger förlagan, sammansatt av lösa delar från 1300-talets första hälft. Foto 1938, ATA.

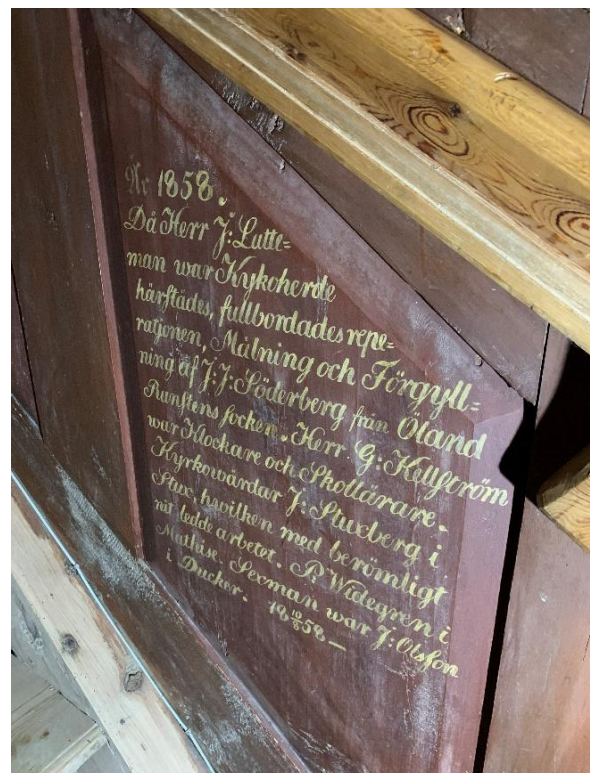
Nisch i korets södra mur. Till höger predikstolskorgen, placerad på ett ombyggt medeltida sidoaltare. Foto JL 2021.

Predikstol från omkring 1700, ställd på medeltida sidoaltare i söder. Foto JL 2021.

Predikstolstrappan samt detalj, visande ljudtaket underifrån och det målade bakstycket. Foto JL 2021.

Predikstolskorgens insida. Till höger inskrift på predikstolstrappans insida rörande restaureringen 1857-58. Foto JL 2021.

Korbänk från omkring 1680. Till höger den inre bemålningen av bänkinredningen i långhuset. Mot väggskärmen saknas ram, vilket visar att inredningen är förändrad. Foto JL 2021.

Skärmar och dörrar till bänkinredning från omkring 1680, ombyggd under senare århundraden, till vänster från södra och norra sidan, till höger främsta bänken i södra bänkkvarteret. Foto JL 2021 respektive 2019.

Dopfunt från 1200-
talets mitt i kalksten.
Foto JL 2021.

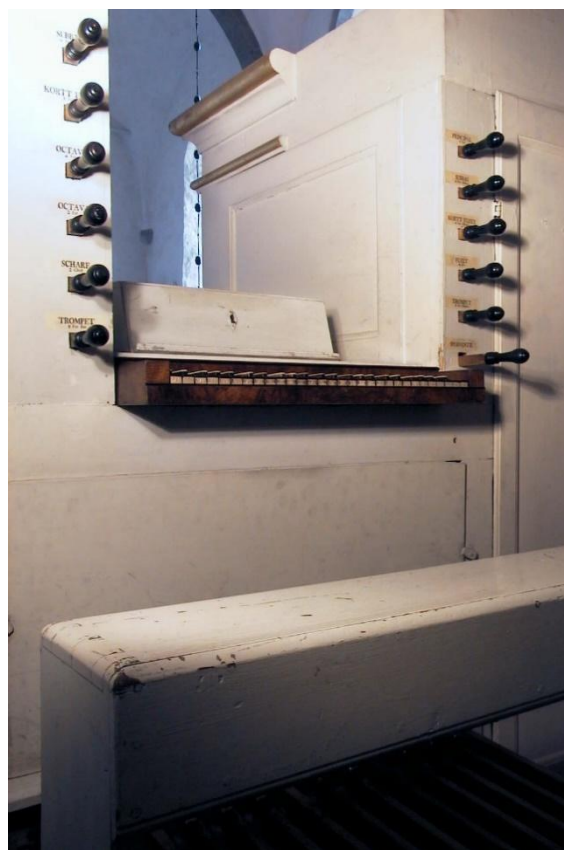
Dopfunten. Foto JL
2021.

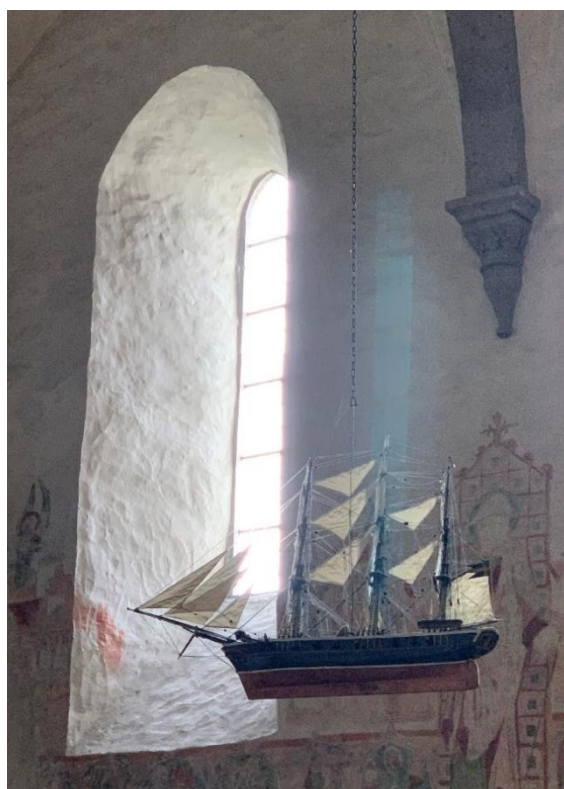
Träskulptur av S:t Olof. Huggen av Bertil Nyström 1957 efter förlaga av kyrkans medeltida S:t Olofsbild. Foto JL 2021.

Träskulptur av S:t Olof från 1300-talets andra fjärdedel, utförd av den så kallade Bungemästaren, namngiven efter denna skulptur. Överlämnad till Statens Historiska Museum 1870. Foto Henrik Hultgren 1959-62, ATA.

Orgel, tillverkad av Jonas Gren och Peter Stråhle 1750-55 för Franska reformerta kyrkan i Stockholm. Inköpt till Bunge 1870. Till höger spelbordet. Foto Danne Pe Pettersson 1996-2001, Visby stift.

Nummertavla från 1700-talets slut. Foto Danne Pe Pettersson 1996-2001, Visby stift. Till höger skeppsmodell, gjord av Jakob Hercules Norman, Utbunge, 1870. Foto JL 2021.

Offerstock från 1200-talets mitt, tillverkad i kalksten av Lafrans Botvidarson, till 1921 placerad utanför kyrkan och även använd som solur. Foto J.L. 2021 respektive Carl R. af Ugglas 1907-10, ATA.

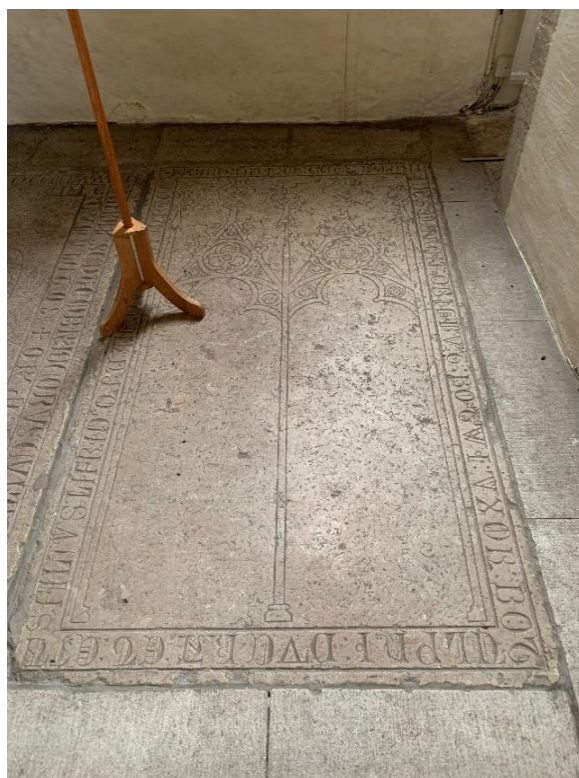
Detalj av offerstocken med runinskrift som berättar att Lafrans gjorde denna sten. Foto JL 2021.

Detaljer av offerstocken, innan luckan skadades vid ett inbrottsförsök. Foto Bengt A. Lundberg 1998, Riksantikvarieämbetet.

Fattigbössa från 1700-talet och bössa för kyrkobyggnaden, tillverkad av Joh. Petr. Wellström 1857. Foto Danne Pettersson 1996-2001. Till höger kyrkklocka, gjuten 1851 av Johan Beckman, Stockholm. Foto JL 2021.

Gravstenar i korgolvet norr om altaret, daterade 1381 och 1351. Foto JL 2021.

Kollekttavlor, den till höger från 1300-1400-tal, den till vänster från 1500-talets slut eller 1600-talets förra hälft. Överlämnade till Statens historiska museum 1870. Foto 1938, ATA.

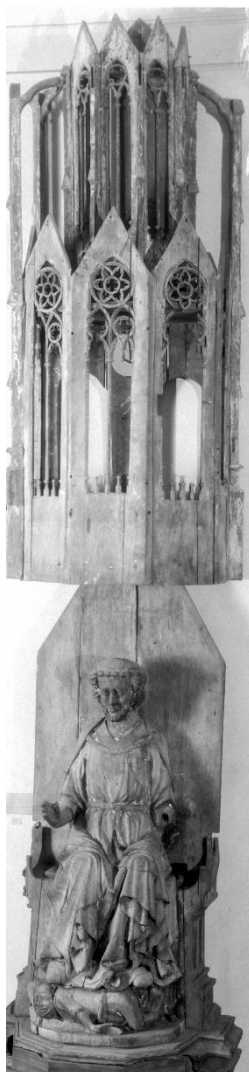
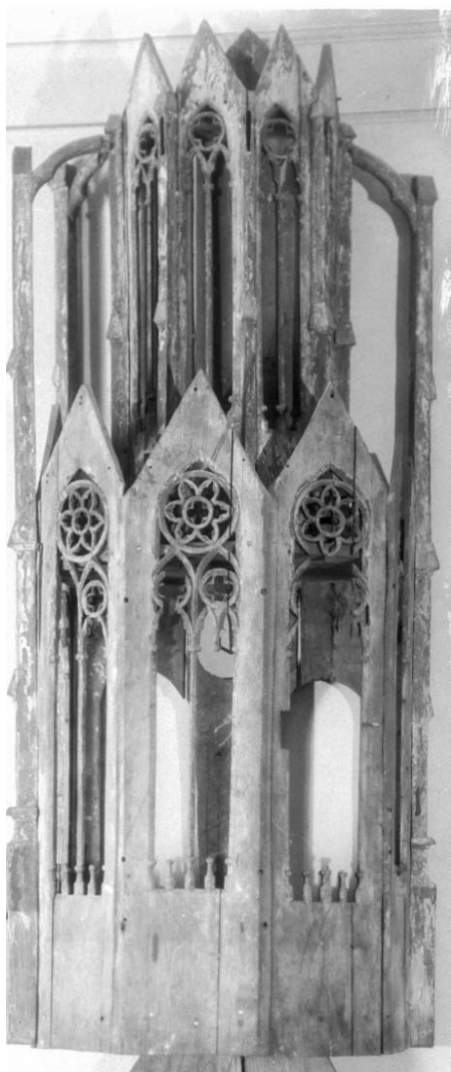
Kollekttavla från 1600-talet (?). Foto Danne Pe Pettersson 1996-2001, Visby stift.

Kollekthåv från 1700-talets senare hälft, omklädd av Margareta Smitterberg 1956. Foto Danne Pe Pettersson 1996-2001, Visby stift.

Piedestal från 1300-talet, en av två (?), sannolikt från flankerande torn vid en altarpopsats. Till höger del av front till retabel, helgonskåp eller sakramentshus från 1300-talets mitt. Överlämnade till Statens Historiska Museum 1870 respektive 1939. Foto 1938 och 1941, ATA.

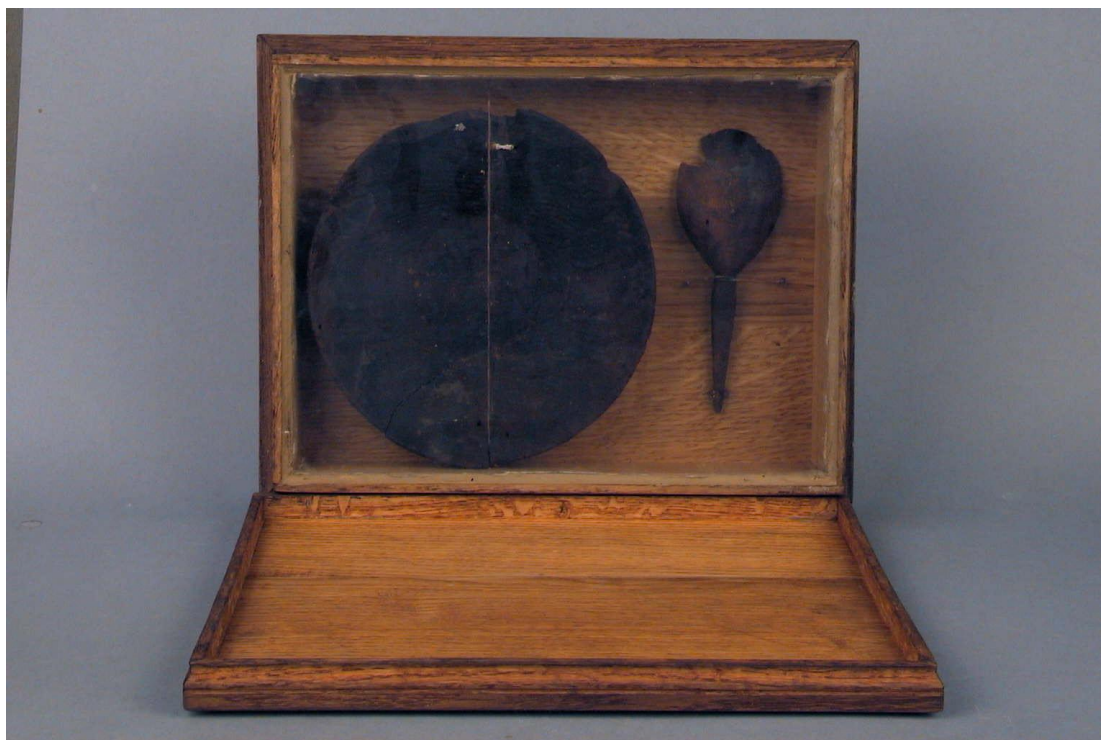
Förmodat sakramentshus från 1300-talets förra hälft. Till höger placerat som baldakin till S:t Olofsbilden enligt beskrivning av Säve på 1850-talet. Överlämnat till Statens Historiska Museum 1870. Foto 1936 med förstoring, ATA.

Till vänster medeltida ciborium i förgylld koppar. Överlämnat till Statens Historiska Museum 1870. Foto Hulda Andersson 1931, ATA. Till höger medeltida glasmålningar i Nationalmuseum, tidigare i Karl XV:s ägo. Sannolikt delar av de glasmålningar som såldes 1857-58 och senare enligt uppgift skall ha förvarats på Ulriksdals slott. Efter Andersson 1964, pl. 161. Glasmålningarna torde ha hört till kyrkans östfönster.

Del av brudsko, enligt traditionen ilandfluten sedan ett brudfölje förolyckats i sundet på den tiden som Färö inte hade egen kyrka och därefter förvarat i en av nischerna i altaret. Etuiet tillverkat av Gustav Jonsson i Hägur på 1940-talet. Foto Danne Pe Pettersson 1996-2001, Visby stift.

Tallrik av ask med Högurs bomärke och sked av björk, funna 1916-17 respektive 1926 i tornet. Foto Danne Pe Pettersson 1996-2001, Visby stift.

Restaureringar

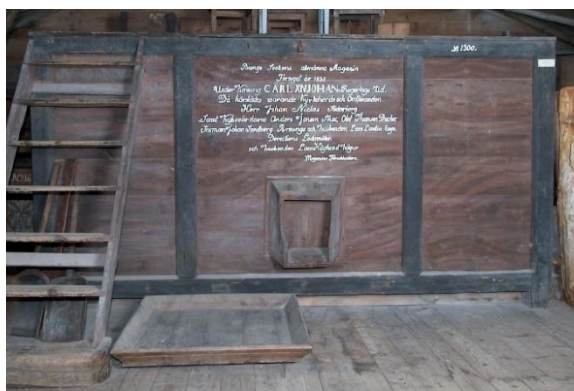
De senaste restaureringarna

Vid 1600-talets slut och omkring 1700 genomgick kyrkorummet omvandlingar varvid huvuddelen av inredningen tillkom. Bland annat finns årtalet 1707 målat i långhuset, kanske som datering av draperimålningen kring den då några år tidigare tillkomna predikstolen och de målade akantusrankorna på den tidigare träväggen i tornbågen. Kanske då eller i början av 1800-talet överkalkades de medeltida muralmålningarna. Reparationerna efter åsknedslaget 1740 berörde möjligen endast tornkrönet. Den mer samlade restaurering som är mest känd och genomgripande i kyrkans byggnadshistoria är den som genomfördes 1857-58. Det mest bestående resultatet är de sänkta yttertaken, men även kyrkorummet genomgick en omvandling. Troligen lades långhusgolvet om. Rummet tycks ha putsats eller kalkats om för att täcka framskymtande kalkmålningar. Huggna stenytor i kolonner och bågar målades i en mörk ton för att förstärka kontrasten mot de vita mur- och valvytorna. Kvarvarande glasmålningar avlägsnades. Inredningen målades om i en enhetlig färg sedan bänkinredningen byggts om och det mellersta kvarteret slopats. På 1860-talet byggdes en läktare i väster efter ritningar från 1863, sannolikt av Ludvig Hedin. På denna placerades 1870 en från Franska reformerta kyrkan i Stockholm inköpt orgel. Samma år gjordes också en större utrensning av äldre saker, kanske för att de förvarats i ringkammaren där den nya läktartrappan lades, varvid flera medeltida föremål och träskulpturer fördes till Statens Historiska Museum.

År 1910 försågs kyrkan med två kaminer. Inför arbetet att bila in rökkanaler upp till den då tillkomna skorstenen framtogs partier av äldre kalkmålningar. Vid en efterföljande restaurering 1916-18 lades delar av långhusgolvet om och partier av den romanska kyrkans grund påträffades. De medeltida kalkmålningarna togs fram och konserverades av Carl Wilhelm Pettersson. Nordportalen som varit igenmurad togs upp. Inredningens äldre färgsättning återställdes. År 1937 infördes ny värmeanläggning. 1954-55 följde en inre restaurering, varvid kalkmålningarna rengjordes av Erik Olsson Sanda och övermålningen från 1850-talet på huggstenspartierna i kyrkorummet avlägsnades. Elektrisk uppvärmning infördes. En omfattande restaurering genomfördes 1971-72 efter förslag av arkitekt Leif Olsson. Långhusets golv lades om i helhet varvid en större utgrävning företogs som bland annat frilade den romanska kyrkans plan. Kolonnerna förstärktes och ett nytt golv med sten i gångarna lades, liksom stengolv i ringkammaren. Läktaren revs och orgeln ställdes på golvet. Inre restaureringar, främst omfattande rengöring och konservering av kalkmålningar och inredningens måleri genomfördes 1993-94 av Harald Norrby, Klinte, och 2018 av Boman Restaurering genom Anna Plahn.

Interiör mot väster före restaureringen 1857-58, och innan läktare och orgel tillkom. Tornbågen täckt av en akantusmålad vägg med avdelande bård, som kanske anger att väggen varit lägre. Sockenmagasinets sädesbinge från 1835 syns i långhushörnet. Ett bänkkvarter står i mitten med en bänk med höga gavlar längst i väster. Delar av kalkmålningarna skymtar fram under putsen. En bjälke väster om västra långhuskolonnen utgjorde sannolikt hissbox för dopfuntslocket. En tunnare bjälke öster om östra kolonnen kan möjligen ha tillkommit när dopfunten flyttades fram eller för att bära en ljuskrona nära funten och predikstolen. Blomstersirade stavar pryder predikstolen. Akvarell av Fredrik Wilhelm Scholander 9 juni 1855 (?), Nationalmuseum (NMH 501/1882), foto i Gotlands Museums arkiv (GFF 903_41). Nedan foto av sädesbingen och en akantusdekorerad panel, nu i Bungemuseet. Foto Danne Pe Pettersson 1996-2001, Visby stift.

Interiör mot väster, troligen omkring 1890. Bänkinredningen omgrupperad och övermålad, troligen vid restaureringen 1857-58, varvid sannolikt även kolonner och bågar målades. Läktaren från 1863 bär den år 1870 från Franska reformerta kyrkan i Stockholm inköpta orgeln. Foto Olof Sörling, ATA.

Interiör mot väster med blick in genom dörren till ringkammaren, där en gles brädvägg verkar dela av rummet. Kolonnernas baser har delvis tvättats eller nöts rena från övermålnings. Foto Einar Erics 1916, ATA (förstorad detalj).

Interiör mot öster, troligen ca 1900. Kolonner och övriga huggstensytor målade mörka. Foto ATA.

Interiör mot nordöst från läktaren. Foto Carl R. af Ugglas 1907-10.

Predikstolens ljudtak omgivet av nyframtagna målningar. Under draperimålningen skymtar äldre inskrift, avlägsnad 1910 när kaminrör bilades in i muren. Foto Karl Höglund 1910, ATA.

Interiör mot öster från läktaren med nyligen inbilat kaminrör ovanför predikstolen, strax före restaureringen 1916-18. Foto Einar Erics 1916, ATA. Till höger interiör efter restaureringen med båda kaminerna synliga och hattkrokarna kvar. Foto i ATA.

Interiör mot sydöst efter restaureringen 1916-18. Kalkmålningarna har tagits fram av konservator Carl Wilhelm Peterson liksom inredningens äldre färgsättning. Huggstensytorna ännu bemålade, utom kring baserna. Dopfunten uppställd i långhusets västra del. Foto Alfred Edle ca 1930, ATA.

Interiör mot öster
efter restaureringen
1916-18. Foto Alfred
Edle ca 1930, ATA.

Interiör mot väster efter
restaureringen 1916-18.
Offerstocken av kalksten
placerad innanför
korportalen. Foto Per
Olof Westlund 1937,
ATA.

Interiör mot väster och öster
efter restaurering 1954.
Kolonner, bågar och
fönsteromfattningar har
rengjorts från 1850-talets
övermålning. Foto Gunnar
Svahnström 1962, Gotlands
Museums arkiv (GFF 903_45,
GFF 903_87).

Interiör mot öster efter restaureringen 1971. Golvet i långhusets gångar ersatt med stengolv. Dopfunten flyttad till långhusets östra del. Foto Hans Hemlin, Gotlandskonst, 1970-talets början. Efter vykort, Gotlands Museums arkiv.

Interiör mot väster efter restaureringen 1971 varvid långhusgolvet togs upp i helhet och romanska kyrkans grund grävdes ut. Läktaren har rivits. Orgeln ännu inte helt återuppbyggd. Foto Gunnar Svahnström 1971, Gotlands Museums arkiv (GFF 903_46).

Arkeologi

De gotländska kyrkorna erbjuder ett stort mått av arkeologiskt intressanta spår. Det gäller både marken som kyrkan står på och kyrkogården samt ibland även de närmaste omgivningarna. Kyrkorna byggdes ofta på redan etablerade platser och under de nära tusen år en kyrka stått på samma plats har det avsatt lämningar, som kanske inte är lika märkbara som den stående kyrkan men som är värda att uppmärksammas som viktiga kunskapskällor. Det är till exempel spår av tidigare kyrkobyggnader, bevarade trä- eller stenkistor, bildstensfragment, gravklot och gravstenar, men även runristningar och lösa föremål. I föreliggande avsnitt fokuseras på anläggningar under mark och golv. De artefakter som är med i rapporten är sådana som representerar något som kan peka på att det finns okända fornlämningar. I det här fallet är det företrädesvis vikingatida föremål som kan tyda på att det finns gravar kvar från det tidigaste kyrkoskedet.

På den norra sidan av kyrkorna ligger många av de äldsta kristna gravar som vi känner till. Här begravdes framför allt kvinnor under kyrkans tidiga existens i enlighet med ett könssegregerat gravskick. Redan under 1200-talet upphörde i flera fall bruket att använda norra sidan av kyrkogården som begravningsplats. Bruket återupptogs först under 1800- och 1900-talen. När den började användas för begravingar igen påträffades gamla gravar, inte sällan gravar från vikingatiden och den äldsta kristna tiden på Gotland. Ofta hade gravläggningen skett i kläder med spännen och utsmyckningar som hör vikingatidens sista del till. Fynden är mycket intressanta men tyvärr inte så utförligt beforskade som man kan föreställa sig. Det rör sig om föremålsfynd av vikingatida karaktär, av personlig art och som tillhört klädedräkten och med denna fått följa med i graven. Vanliga föremål är pärlor, knivar, kammar och olika typer av smycken relaterade till klädedräkten (Thunmark-Nylén 1995).

Under kyrkornas golv ligger ofta gamla gravar med bevarade trä- eller stenkistor. Något som också noterats särskilt är spår efter äldre kyrkor, träkyrkor i form av syllar, stavkonstruktioner eller sekundäranvända plankor och spår efter stenkyrkor i form av murverksrester under mark och golv. Dock har inte sekundärt inmurade detaljer i den nuvarande kyrkan som fasadstenar eller friser tagits upp i avsnittet om arkeologi, liksom inte heller ännu stående murverk som ingått i en äldre anläggning.

I putsen på kyrkornas väggar påträffas ibland medeltida inskrifter och putsristningar. Ofta har inskrifterna runor, vilket är av stort intresse för kunskapen om runor, eller innehåller graffiti i form av tecknade figurer. Av någon anledning har run- och bildstenar från äldre tider tagits till kyrkan för att införlivas i byggnaden. I kyrkornas byggstenar finns också stenhuggarmärken och med hjälp av dem kan man få en uppfattning om delaktigheten i kyrkobyggena.

Kyrkornas vindar och övervåningarna i tornen har genom tiderna använts som förvaring, även om kulturhistoriskt värdefulla föremål i regel tagits om hand och nu förvaras på annan plats. De lager som bildats på valvens ojämna ovansidor kan dock innehålla lösa delar till inventarier som tidigare förvarats där eller spår av tidigare reparationer på kyrkobyggnaden. De kan innehålla rester av vardagliga föremål som berättar om hur vinden och tornen har använts eller personliga saker som burits upp i hopp om få ett skydd i kyrkans hägn. Äldre stegar, klockrep, redskap från hur taken tjärats förekommer också.

Kyrkogårdsmurar, såväl de medeltida som de yngre kan innehålla byggmaterial som per definition är fornlämning eller fornfynd, som till exempel stenar med ristningar.

I texten förekommer ett särskiljande av fornlämningar och övriga kulturhistoriska lämningar. Med *fornlämning* avses lämningar som enligt Riksantikvarieämbetets bedömning uppfyller fornlämningsrekvisiten (villkor baserade på Kulturmiljölagens 2 kap.), och vars lämningar huvudsakligen kan antas ha tillkommit före 1850. Med *övrig kulturhistorisk lämning* menas de typer av lämningar som enligt Riksantikvarieämbetets bedömning uppfyller fornlämningsrekvisiten, och vars lämningar huvudsakligen kan antas ha tillkommit 1850 eller senare samt de typer av lämningar som enligt Riksantikvarieämbetets bedömning inte uppfyller fornlämningsrekvisiten.

Rörande registren är det dock viktigt att peka på några källkritiska problem. Fornsök och Fornreg, de digitala registren för information om fornlämningar, är användbara källor för information om kyrkomiljöer. Men de utgör i sig ett källkritiskt problem då 10 000-tals lämningar vid digitalisering har kommit att registreras på felaktig nuvarande belägenhet eller fyndplats. Ofta är uppgifterna korrekta men när flera fornlämningar påträffats intill varandra, som till exempel stenkistor på kyrkogården, är det svårt att veta om en borttagen kista i ett dokument är densamma som en som i tidigare upprättade beskrivningar anges ligga kvar på fyndplatsen.

Arkeologiska undersökningar

Vid en större arkeologisk undersökning i långhuset och tornet i samband med ett golvbyte 1971 dokumenterades grundmurarna till en äldre romansk kyrka¹. Utöver detta tillvaratogs över 6000 fynd varav över 4000 var myntfynd. Mynten förvaras på Kungliga Myntkabinetet och övriga fynd på Gotlands Museum².

Fornlämningar

I Fornsök nämns två bildstenar³ men Lindqvist nämner bara en och den ska ha återfunnits i en nisch i ett väggsåp i sakristian⁴. Lämningen klassas som Övrig kulturhistorisk lämning.

De ovan nämnda resterna av den romanska kyrkan är klassad som möjlig fornlämning i Fornsök⁵. Väster om tornet vid stigluckan finns en kyrkomur i ursprunglig höjd med påbyggda kalkhällar på en sträcka av 6 meter. I muren finns i väster några skyttespringor, muren klassad som Övrig kulturhistorisk lämning⁶.

I numera ej nyttjad ingång på nordsidan av muren finns en port av två breda plankor, vilka sammanhålls av trä- och järnbeslag. Enligt uppgift skall dörren vara från 1100-talets mitt⁷.

¹ Falck, W. 1971, Falck, W. 1972

² Eriksson, M. 2012

³ L1977:5623 (Bunge 74:4)

⁴ Lindqvist, S. 1942

⁵ L1975:8571 (Bunge 139)

⁶ L1977:5576 (Bunge 74:2)

⁷ L1977:5622 (Bunge 74:3)

Övrigt

Omedelbart nordost om kyrkogården ligger ruinen efter en medeltida prästgård. Husruinen är rektangulär, 16 x 8 meter bestående av murade cirka 1 meter breda kalkstensmurar av 40-70 cm stora och 1-2 cm tjocka kalkstenshällar. Ruinen undersöktes och konserverades 1940⁸.

Värdering

Allmänt

Alla kyrkor bidrar till att materialisera bilden av det heliga. Invändigt utgör de en ram för mötet mellan människan och det livsavgörande på ett sätt som andra rum inte gör. Till det yttre markerar de sin belägenhet i landskapet, men tar också det yttre rummet i anspråk och utgör en påminnelse om värden som ligger vid sidan om vardagen. Genom historien har betoningen legat på olika delar och egenskaper i kyrkan. Samtidigt finns det många likheter mellan skilda kyrkor, särskilt för dem som ingår i samma kyrkliga tradition. Stor omsorg har sedan det kristna kyrkobyggandets äldsta tid ägnats konsten och arkitekturen. I kombination med att många kyrkor också är gamla hör de till våra viktigaste kulturmiljöer.

Kyrkorna på Gotland utgör en del av den världsöverspännande kristna kyrkans byggnader, en del av kyrkorna i Sverige och en del av kyrkobyggandet på Gotland. Gotlands kyrkobyggande är relativt homogent. Byggnadsdetaljers utformning och tillvägagångssätt vid kyrkornas planering återkommer mellan olika socknars kyrkor, men kan sedan skilja sig från principer som använts i andra landsändar. Exempel på det är att de äldsta gotländska stenkyrkorna följde samma modell av kyrka med långhus, kor och absid, som var allmän i de nordiska länderna. I nästa skede kom dock kyrkorna att förnyas på 1200- och 1300-talet på ett för Gotland karakteristiskt, men i övriga Sverige okänt sätt. Under 1200-talets slut och 1300-talet byggdes kyrktorn på Gotland, vilket sällan hände vid kyrkorna på fastlandet. Den gotländska kalkstenen möjliggjorde valvslagning och byggnadsskulptur utan motstycke i resten av Sverige till vare sig mängd eller konstnärlig kvalitet. Under 1400-talet byggdes kyrkor om- och till i Mellansverige och försågs med heltäckande kalkmålningar, något som inte hade någon motsvarighet på Gotland. Under 1800-talet förnyades tusentals kyrkor i södra och västra Sverige genom att en äldre revs och ersattes av en ny och större, eller byggdes om genomgripande. Detta berörde endast någon enstaka av de gotländska kyrkorna. Sammantaget har detta gjort att de gotländska kyrkorna representerar ett medeltida byggande under en tid då inte så mycket byggdes i övriga Sverige. Men utmärkande är dessutom att på Gotland finns dessa medeltida byggnader ofta kvar, relativt oberörda av senare förändringar och ännu i bruk.

Härigenom utgör varje kyrka ett omistligt exempel på medeltida kulturmiljö inte bara ur ett lokalt gotländskt perspektiv utan även ur ett riksperspektiv. Eftersom inte heller Centraleuropa efter krigstider och andra perioder av förändringar till så hög grad har kvar större uppsättningar av medeltida sockenkyrkor och framför allt medeltida träskulptur har de gotländska kyrkorna därigenom ett internationellt intresse. De formades i hög grad under inflytande av byggmästare från västra Tyskland, från Westfalen och området kring Köln, vilket ytterligare ger dem en internationell betydelse, liksom att det tidiga kyrkobyggandet uppvisar stilpåverkan från östra Europa. Sedan 1800-talets slut har kyrkorna på Gotland kommit att uppmärksammas av

⁸ Svahnström 1940 & 1941

arkitekter och konstnärer och har fått stå förebild för kyrkor på fastlandet, vilket gör att kyrkor från 1800- och 1900-talet med gotländskt inspirerade motiv återfinns i Skåne, Västergötland, Stockholm och på andra platser.

De gotländska kyrkorna har vissa särdrag i formen, men de intar också en särskild ställning i bygden. Över hela Sverige har, liksom i många andra länder, kyrkan utgjort en central och samlande punkt, även om de mera sällan legat mitt i en by, så som de gör i en del andra delar av Europa. Men på Gotland har kyrkans roll som samlande byggnad levt kvar bättre än på en del håll. Denna uppfattning är stark även i resten av Sverige, men bebyggelseförskjutningar till följd av nya järnvägssamhällen och bruksorter, en mer polariserad sockensammansättning, större avstånd mellan kyrkorna och att de inte har haft torn kan ha bidragit till det. Medan kyrkorna på Gotland genom sina torn och tätare avstånd samt en viss skepsis till förändringar har behållit sin plats i en sockenmedvetenhet, som även i sig är ovanligt stark på Gotland.

För de gotländska kyrkornas kulturhistoriska värde och särställning gäller åtskilliga gemensamma saker. Kyrkorna är närmare hundra och Gotland utgör som Visby stift det stift som har nästan uteslutande medeltida kyrkor, därtill tillkomna och ombyggda före mitten av 1300-talet. Eftersom de så tydligt har parallella tillkomsthistoriker utgör varje kyrka en omistlig del i ett pussel av olika byggnadsetapper. Byggnaderna är utsmyckade av skulpterade portalomfattningar, kalkmålningar och skulpturer. Glasmålningarna saknar till omfattning motstycke i resten av norra Europa. 93 procent av bevarade medeltida glasmålningar med figurscener i Sverige kommer från Gotland (i kyrkorna eller på museer). Flera medeltida möbler, mest bänkar, finns också i kyrkorna. Föremålen visar hur kyrkorna användes under medeltiden och kan bidra till att ge en autentisk upplevelse av medeltida miljöer. Inte minst gäller detta kyrkornas vind och särskilt tornets övervåning, där rummet i hög grad präglas av murade dörr- och fönsteröppningar som skapar en autentisk ljussättning. Virket och murbruket kan visa upp spår från hur själva byggnadsarbetet gick till och kan avspegla hur kyrkan i äldre tid drabbats av eldsvåda.

Föremålen i kyrkorna är inte bara medeltida. Gotland har även en hög andel av bevarade bänkinredningar från 1600-talet av ett slag som på svenska fastlandet ersattes av ny inredning i slutet av 1800-talet. Från 1700-talet finns bevarat ett rikt måleri, inte minst målningar på bänkinredningen. De gotländska dopfuntarna utgör ett särskilt kapitel, där de mest framträdande utgörs av de tidigmedeltida sandstensfuntarna, som fick ett nytt uppsving på 1600-talet. Södra Gotlands stenhuggerier producerade sedan altarpopsatser i sandsten av ett slag som inte är vanligt utanför Gotland. Genom det sena 1800-talets och 1900-talets kyrkorestaureringar, ofta av framträdande stockholmsarkitekter, kan man följa förändringar i synen på öns kyrkor.

Kyrkornas lägen visar på centrala platser i bygden, placerade vid en tidigare korsväg med, om inte förhistoriska så åtminstone medeltida ursprung. De avspeglar det höga välstånd från medeltidens omfattande handel som rådde när de kom till och illustrerar något av den komplicerade kyrkohistorien. Av stor betydelse är kyrkogårdarna runt kyrkorna som är omvårdade och används. Många av dem har en intakt medeltida utsträckning. Andra visar kyrkogårdens utveckling under 1800-talet och hur folkmängden ökat. Trädrader och gravtyper illustrerar hur nya delar har tagits i bruk under 1800- och 1900-talet.

Anmärkningsvärt är att kyrkorna ännu används för sitt ursprungliga syfte. För Gotlands del har det kunnat ske utan större ombyggnader av kyrkorna, trots förändringar i befolkningsstorlek. Nästan alla är i bruk (de som är öde har varit det sedan minst 400 år) och används, om än med

olika intervall. Öns kyrkor har genom sin ålder, kvalitet och i sammanhanget starka karaktär en identitetsskapande roll. I de många, ofta små, socknarna finns en särskild känsla, där kyrkorna intar rollen av kraftfulla symboler för hemsocknen. Hur klockorna har ringts avspeglar skillnader mellan kyrkorna och än idag finns kimningsstenar beredda i klockvåningen för det ringningssätt med små stenar som endast finns på Gotland och de skånska landskapen. Kyrkorna har både en starkt lokal förankring och utgör samtidigt punkter i ett världsomspännande nätverk som förbinder länder och kontinenter genom religion, arkitektur, konst, musik över århundraden.

Sedan ett drygt sekel har kyrkorna på ön varit en turistmagnet. De är öppna sommartid, på ett annat sätt än på det svenska fastlandet, och brukar vara välbesökta.

Bruksvärden

Följande bygger på de 349 svar från besökare som inkom via de enkäter som sommaren ställdes 2019 i 16 kyrkor i Romaklosters och Klinte pastorat. Av dessa 349 personerna besökte 52 % kyrkan för första gången.

De som räknas in som återkommande besökare har angivit att de besöker kyrkan ofta, ibland eller sällan/någon gång per år. Genomgående är gravskötsel, besök av anhörigs grav samt delta i gudstjänst och andakt de främsta anledningarna till besök. Av de barnfamiljer som bor i socknarna kan man utläsa andra motiv till återkommande besök en förälder skriver såhär ”Vi bor nära kyrkan. Ibland går vi hit och letar Pokémon och övar vår minsta att läsa, precis som vår äldsta son gjorde när han lärde sig läsa”. Konserter anges också som en stor anledning till besöket. För dessa besökare står kyrkan för hembygd, barndom, en knutpunkt, trygghet samt en plats för släkten genom århundraden. De uttrycker en stor glädje och stolthet över sina kyrkor och betonar hur viktig den är för sockens identitet, historia och sammanhang samt för individens släkthistoria.

Förstagångsbesökarna kan majoriteten kopplas till turism, många anger att de hade som mål att besöka minst en kyrka på ön under sin semester eller att besöka många/samtliga av öns kyrkor. Benämningen kyrksafari var en återkommande anledning. Några av dessa förstagångsbesökare uppskattar kyrkorna som en stillsam plats att komma till för att få lite lugn och ro, medan andra ser kyrkan som ett värdefullt nationellt kulturarv och historiedokument. Intresse för konst, kultur, arkitektur och historia beskrivs återkommande som en av anledningarna till besöket.

Generellt sätt var besökarna mycket nöjda med tillgängligheten (74%). Många påpekade att det är trevligt att kyrkan är upplåst så att man får möjlighet att komma in samt är glada att se att kyrkorna och kyrkogårdarna är så välskötta. De som inte var nöjda med tillgängligheten påpekade oftast för dålig belysning i kyrkan, nedsatt framkomlighet med rullstol och dylikt i grusgångar samt vid trösklar, svårighet att öppna eller stänga porten.

När det gäller information var det många som saknade informationsbroschyrer att titta i på plats samt att kunna köpa med sig hem. Där det fanns information efterfrågades mer lättläst text och mer bilder. Genomgående önskades även information på engelska samt ibland även tyska. Flera kommenterade att de sökte mer information på nätet eller i turist-appar samt kompletterade med information från böcker, exempelvis Änglar & Drakar.

Kyrkobyggnaden

Bunge kyrka har ett stort värde som en del av det samlade beståndet av medeltida kyrkor på Gotland, men även bland dessa utmärker den sig. Kyrkorummet är ett av de större på Gotland och ett av dem som med en sammanhållen karaktär ger ett bra exempel på gotisk arkitektur.

Kyrkans yttre visar en karaktärsfull kombination av gotiska former i fönster och portaler tillsammans med den klassicistiska prägel som yttertakens låga vinkel visar. Bunge kyrka utmärker sig bland de gotländska genom att ha den kanske längsta takvinkeln och att den är samordnad på båda takfallen samt att det är en av de kyrkor där 1800-talets takvinkel inte korrigerats under 1900-talet i en anda av att återställa kyrkans medeltida stil.

En värdefull del av kyrkan utgör tornet, som ofta jämförts med öns kastaler. Tornet är gåtfullt och ställer många frågor, inte minst kring murkrönens kreneleringslika ljudgluggar. De båda gotiska portalerna uppvisar värdefulla huggna reliefer och välproportionerade former av stort konst- och kulturhistoriskt värde. Fina och karaktäristiska detaljer i den gotiska fasadarkitekturen utgör även korets trefönstergrupp i öster samt den rikt profilerade sockeln som löper längs kor och långhus.

Kyrkorummet uppvisar en mycket ovanlig svit av kalkmålningar med intressanta och uppmärksammade kopplingar till Tyska ordens områden i Centraleuropa.

Kyrkans inventarier

Flera av kyrkans inventarier har ett stort värde som den offerstocken i kalksten, dopfunten och orgeln, samt resterna av den bevarade brudskon. Från kyrkan finns sedan ett ovanligt stort antal föremål i olika museisamlingar, både på Bungemuseet, Gotlands Museum och Statens Historiska Museum. Dessa utgörs av konstföremål, som träskulpturen av S:t Olof i Historiska Museet och ett medeltida ciborium och av arkeologiska fynd som en omfattande samling 1971-1972 tillvaratagna mynt.

Kyrkogården

Bunge kyrkogård tillhör Gotlands medelstora-stora kyrkogårdar efter utvidgningen åt söder. Behovet av en utvidgning berättar om sockens expansion och ökade befolkningsmängd.

Kyrkomiljön har ett högt historiskt kulturhistoriskt värde genom den bevarade medeltida prästgårdsruin med en brunn alldeles nordost om kyrkogården och kyrkan med den medeltida kyrkogårdsmuren. Skolan som ligger nordväst om kyrkan bidrar till bilden av platsen som central för socknen.

Den äldre kyrkogården har troligen bevarat sin medeltida utsträckning. Murarna är delvis rundade och av en ålderdomlig karaktär med stenar av olika storlek. Den tillhör en liten grupp kyrkogårdar med elliptiskt formade till rundade murar runt kyrkogården som främst förekommer på norra Gotland.

Kyrkogårdsmuren är unik med medeltida bevarade skyttegluggar, nischer och på ett par platser sadeltaksformade täckplattor.

Det finns fyra stigluckor, en för varje väderstreck. Det är ovanligt att alla stigluckor har bevarats. Det finns en huvudgång och i övrigt saknas gångar, vilket förstärker kyrkogårdens ålderdomliga drag.

Den yngre kyrkogården i söder som är mer öppen och har en utarbetad och tidstypisk utformning med en nedsänkt damm, grusade gångar, häckar som avgränsar kvarteren och låga gravvårdar ordnade i rader. Den omges av en mur och trädrader vilken ger en rumslighet. Det förstärks av det parkliknande området med äldre träd i öster.

Kyrkogården speglar människors liv och samhällets förändringar, traditioner och ideal. Eftersom kyrkogården har en lång kontinuitet finns ett antal äldre gravvårdar med innehållsrika inskriptioner som berättar om de människor som är knutna till Bunge socken. Den äldre kyrkogårdens östra del rymmer många varierande gravtyper med vårdar med ett flertal högresta gravvårdar. Den norra delen saknar synliga gravvårdar vilket bidrar till kyrkogårdens ålderdomliga prägel. 27 av gravvårdarna på kyrkogården anges som kulturhistoriskt värdefulla i kyrkogårdsinventeringen 1996. Vid den uppdaterade inventeringen 2021 anges 146 gravvårdar som kulturhistoriskt värdefulla.

Naturvärden

De gamla träden bör om möjligt bevaras. Träden, och buskagen är värdefulla miljöer för kryptogamer och insekter och som boplatser för fåglar. Det gäller även murar som inte är putsade. En stor del av den biologiska mångfalden är knuten till gamla träd och idag utgör kyrkogårdarna en av de viktigaste miljöerna för bevarandet av hotade växt- och djurarter.

Vid Bunge kyrkogård finns inte några speciellt värdefulla träd utpekade av Länsstyrelsen. Man bör uppdatera om det finns några rödlistade arter genom kontakt med Länsstyrelsen. Vi rekommenderar att man använder Riksantikvarieämbetets metod *Fria och Fälla (2014)* vid förändringar av trädplanteringar som kan påverka murar och gravvårdar.

Händelselista Bunge kyrka

ÅR	BYGGNADSDEL ETC.:	REF.
1169	Årtal enligt Strelow. Sannolikt 1169, den romanska stenkyrka bestående av korabsid och ett långhus, GK nämner endast att det i nordportalens dörrblad finns hål efter pikstötter och armborstpilar.	SvK SvK, GK
t. 1200-tal	Uppfördes tornet fungerade förmodligen även som försvarsanläggning (SvK anger sannolikt 1221). Korportalen.	GK GK
1221	Årtal enligt Taxuslistan.	SvK
o. 1250	Dopfont. Fattigbössor av kalksten, signerad Lafrans. Utgjorde möjligen krucifixpiedelstäl (SvK anger mellan 1235-1270). Tornets V portal förändrades. Snidad dörr till sakramentsskåpet (nu i Statens Historiska Museum).	GK, SvK GK, SvK SvK SvK
1294	Gravhäll över Johannes Duckers, Botulfs fader.	GK, SvK
s. 1200-tal	Den Ö stigluckan. Delar av kyrkogårdsmuren.	SvK SvK
t.1300-tal	Kor och långhus (SvK anger de är uppförda 1270-85 under ledning av anonymmästaren Neo Iconicus). N portalen och sakristiportalen återanvändes från de gamla byggnadskropparna (SvK daterar långhusportalen genom hjälmtypen till 1260-1315). Skulptur föreställande S:t Olof av Bungemästaren. Sakristian uppfördes(?).	GK, SvK SvK SvK
1351	Gravhäll över Botwi, hustru till Botulf Ducker och hans son Lifridus.	SvK
1381	Gravhäll över kyrkoherden Jacob.	SvK
1300-tal	Glasmålning.	GK
s. 1300-tal	Väggmålningar (enl. SvK 1370-90).	GK, SvK
medeltida	Stigluckorna (4 st.). Ornerad bräda framför altaret. Brunnen till prästgården.	GK, SvK SvK B
1593	Inskriptioner i ringkammaren bl.a. ”her ulof i rute 1593” och ”sante lafrans”.	GF
1641	Gravhäll lagd över tre syskon från gården Ducker.	B
1689	Altaruppsats.	GK, SvK
o. 1700	Altarskrank.	SvK
1702	Predikstol.	GK, SvK
1707	Inskription i draperimålningen på långhusets S vägg: ”Mathias Lüth 1707”.	GKM
1740	Slog åskan ned i tornet och vissa delar byggdes om, ljudgluggarna fick sitt nuvarande utseende.	SvK, GF

ÅR	BYGGNADSDEL ETC.:	REF.
1755	Orgeln byggdes för den franska reformerta kyrkan (uppförd 1749-1752) i Stockholm (GK anger omkring 1750). Byggdes av Jonas Gren & Peter Strähle, Stockholm.	ISO, GK, GF
t.1800-tal	Överkalkades målningarna.	GKM
1800-tal(?)	Målades dopfunten med oljefärg.	GF
1835	Årtal på en brädvägg som utgjorde det allmänna sockenmagasinet som förnyades detta år. Spannmålsbingen var placerad i långhusets NV hörn.	Inskr.
o. 1850	Revs det s.k. "Munkehuset" ned – ett flera våningar högt medeltidshus som stod invid kyrkan. Byggnadsmaterialet användes för att föra upp en rik mans bostadshus i Fårösund (en tidningsartikel i Gotlandsallehanda 1916 anger att de revs ned redan 1807 och att de utgör huvudstommen i Löfvenberg-Grubbbska byggnaden som då uppfördes av Fåröprosten G. E. Lyth).	B
	Skrev en engelsk sjökapten, stationerad i Fårösund under dåvarande Krimkriget, att kyrkan mer eller mindre var att betrakta som en ruin, bl.a. var fönstren till stora delar borta.	GF
1851	Kyrkklockan göts 1851 av Johan A. Beckman, Stockholm.	GKR
1857	Kyrkan restaurerades – yttertaken sänktes (GK anger omkr. 1850). Falarna ersattes med tegel. Möjligen användes tegel från det närbelägna bruket Ducker, Bunge.	GK, SvK GF
	Ett sidoaltare revs ned.	B
	Bänkkvarteren ändrades.	GF
	Väggmålningarna putsades över.	GF
	Medeltida glasmålningar köptes av prosten Lutteman som stod i förbindelse med herr Bergman i Visby. I stället monterades vitt glas i träbågar av "vanlig ladugårdstyp". Nu finns målningarna på Nationalmuseum. I övrigt bortskaffades genombruten skåpsdörr (möjligen den som återfinns på SHM), helgonbilder (av vilken en troligen låg i backen och förmultnade, en annan återfinns trol. på SHM), helgontabernakel (förstört), monstrans av mässing, trätavla med figur, ett rökelsekar (hos J. Lutteman), kyrkkistor, 2 piedestaler med drakhuvuden, ett sandur och två kollekttavlor. Lades golven troligen om, troligen isolerades de med ett lager granbarr.	B GF
1862	Revs kyrkogårdsmuren ned till halva sin höjd (P. A. Säve han teckna av den innan). Stenen användes till uppförandet av en källare m.m. på den andra sidan landsvägen belägna skoltomten (enl. en artikel i Gotlands Allehanda revs muren ned 1858).	SvK, B GF
1870	Köptes orgeln från den Franska kyrkan i Stockholm.	ISO
1872	Årtal på orgeln som anger att orgelverket och läktaren målades om på bekostnad av f.d. nämndemannen Johan Stuxberg.	GF
1897	Tornet nybyggdes enligt inskription i spirstocken.	GF, Inskr.
1800-tal	I sakristian fanns vid Säves besök (efter 1857) en igenkastad brunn.	GF

ÅR	BYGGNADSDEL ETC.:	REF.
1900-1905	Utvidgades kyrkogården Ö varvid stigluckan förenklades.	KI
1916-18	Togs muralmålningarna fram och konserverades av C. W. Pettersson.	GKM, SvK
	Fattigstocken av kalksten flyttades in i kyrkan, den stod tidigare vid landsvägen under ett litet stentak över myntspringan, taket fungerade även som solvisare.	SvK
	En skytteglugg togs upp i kyrkogårdsmuren.	SvK
	Golvet togs upp i koret varvid gravar påträffades överallt, murarna till en äldre kyrka hittades.	SvK
	Togs ursprungsfärgen fram på altarskranket och predikstolen(?).	SvK
	Dopfunten ställdes på sin ursprungliga sockelhäll och flyttades från koringången till V kolonnen.	SvK
	Brädgolvet bröts upp och ett antal medeltida gravhällar kom fram.	GF
	Predikstolen och altarskrankets originalfärg togs fram.	GF
1900-tal	V kyrkogårdsmuren höjdes på initiativ av Bungemuseets grundare Th. Erlandsson.	GF
1937	Värmeledning installerades varvid rester av en äldre grund hittades.	ATA
1946	Ritade G. Svahnström ett rekonstruktionsförslag till stigluckan i Ö.	GF
1947	Kyrkogården utvidgades, efter ritningar av arkitekt Olle Karth, Visby, som också ritade gravkapellet. Stenhuggare Lindqvist anlade muren. Spegeldammen anlades och gravkapellet byggdes av byggmästare Karl Fagerlund, Fårösund. De smidda grindarna i den stora infarten tillverkades av smeden K. J. Pettersson efter ritningar av ingenjör Sven Westerqvist, båda från Fårösund. Träd och rabatter anlades av trädgårdsmästare Gustaf Nordström, Fårösund efter trädgårdskonsulent Karl Wikesjös förslag.	GF
1952	Renoverades orgeln av Olof Rydén, Stockholm, bl.a. installerades elektrisk fläkt.	GF
1954	Rengjordes muralmålningarna av konservator Erik Olsson, Sanda, pelare och stenomfattningar tvättades.	ATA
1955	Installerades elektrisk uppvärmning och den elektriska belysningen utökades.	GF
1957	Elringning, klockan hängdes om av Bergholtz.	GKR, GF
	Replik av S:t Olofstatyn tillverkades av Bertil Nyström (originalet finns på SHM) ytbehandlingen utfördes av Olofssons Möbelverkstad.	GF
1958	Åskskyddsanläggning.	ATA
1959	Putades kyrkan med KC-bruk.	GF
	Reparerades portalerna och blyavtäckningar monterades på kapitälbanden.	GF
1963	Blyinfattade glastrutor – antikglas (glasmästaren Lydahl).	GF
1964	Tog konservator Erik Olsson, Sanda, bort 1800-talets (?) oljemålning på dopfunten.	GF

ÅR	BYGGNADSDEL ETC.:	REF.
1967	Sprickbildning i murverket till följd av skjutning med batteriuppställningar.	GF
	Uppdagades husbock och strimmig trägnagare i takkonstruktionen, Anticimex sanerade.	GF
1971	Genomfördes en restaurering under ledning av arkitekt Leif Olsson, Stockholm: Taken lades om. Landgångar anordnades på vindarna. Åskledaren kompletterades. Fasaderna rengjordes och avfärgades. Vattendäcket renoverades. Bjälken till klockans upphängning förstärktes. Murarna förstärktes med dragstag. Portalerna konserverades och rengjordes – sydportalen hade ett plastspackel blandat med kalkstensfyller. Den västra portalen målades. Ytterdörrarna tätades. Samtliga kalkmålningar rengjordes (1972) med undantag av de i koret som användes som gudstjänstlokal under hela arbetets gång. Målningen bakom läktaren togs fram. Pelarna stöddes upp med armerad betong på två respektive tre sidor. Ljud- och ljusöppningarna försågs med nät. Fönstret på tornets norra fasad byggdes upp med en sockel och anslöts mot taket med blyplåt. Orgeln renoverades. Bänkarna byggdes om, de målades om och originalfärgen togs fram då det visat sig att de vid förra restaureringen blivit ommålade. Väggskrämen mot tornrummet målades. Nytt golv ovanpå det gamla(?). Trägolvet byttes mot stengolv, isolerades med lättklinker. En golvplatta märktes med året 1972. I samband med att golvet skulle läggas om gjorde man en ”total” utgrävning. Under trägolvet som lades 1916 fann man ett äldre plankgolv, dymlat. Man fann de gamla grundmurarna intakta (de påträffades också 1916).	ATA, GF
1976	Ljudanläggning.	GF
1977	Orgeln renoverades av Mads Kjersgaard, Uppsala.	ISO
1979	Beslutades om en urnlund.	ATA
1981	Ordandes belysningsarmaturerna på orgelpodiet.	ATA
1987	Yttre renovering med Riksantikvarieämbetet som projektansvarig. Taken reparerades, tornhuven byggdes om. Åtskyddet kompletterades. Fasaderna putsades och avfärgades. Glasmålningen konserverades. Stödpelaren omfogades och försågs med flistak. Portalerna konserverades av Gert Öhrnström.	GF ATA
1991	Flyttades fattigbössan från mitt under triumfbågen till sin nuvarande plats V om långhusets V pelare.	ATA
1992	Anlades minneslunden.	ATA
	En grön mässhake renoverades av Ateljé S:t Botvid.	ATA
1993-94	Inre restaurering som bl.a. innebar att vägg- och valvmålningarna restaurerades av konstnär Harald Norrby, Klinte. Putsen lagades samt komplettering av värmesystemet.	GF
1996	Grind till orgelläktare ritad av Jan Utas, Visby.	GF
2003	Konserverades ett antal (9 st.) gravvårdar av Stenkultur AB.	ATA

ÅR	BYGGNADSDEL ETC.:	REF.
2006	Lotine anordnade bättre textilförvaring.	GF
	Restaurerades kyrkstallet.	GF
2009	Restaurering av stigluckor. Entreprenör byggnadshyttan på Gotland.	GM
2011	Restaurering av kyrkogårdsmur. Entreprenör Skogsstyrelsen.	GM
2011	Restaurering av minneslund.	
2016	Konservering och montering av två gravkors. Entreprenör Eva Svenning.	GM
2018	Utvändig restaurering.	GM

Förkortningar:

ATA	Riksantikvarieämbetets arkiv, Stockholm (25/10 2007).
GF (GM)	Gotlands fornsals arkiv. (Gotlands Museum).
GK	Lagerlöf, E., Svahnström, G., Gotlands kyrkor, 1991.
GKM	Söderberg, B. G., Gotländska kalkmålningar 1200-1400, 1971.
GKR	Rohr, I., Gotlands Kyrkklockor och Ringningsseder, 1985.
GKS	Svahnström, G., Svahnström, K., Måleri på Gotland 1530-1830, 1989.
ISO	Johansson, T. (red.), Inventarium över svenska orglar 1989: II, Linköping och Visby stift, 1990.
Inskr.	inskrift i kyrkan
KI	Inventering av Bunge kyrkogård, utförd 1996 av antikvarie Roger Öhrman, Gotlands fornsal.
muntl.	Muntlig uppgift från församlingens representant.
o.	omkring
s.	sent
SHM	Statens Historiska Museum
SvK	Sveriges Kyrkor, Gotland bd II, 1935.
t.	tidigt

Lagskydd

Kyrkor har ett generellt lagskydd, som till stor del handlar om deras kulturhistoriska värde. Eftersom lagstiftningen måste vara exakt har kyrkobyggnader enligt Kulturmiljölagen definierats som en kyrka som var invigd och förvaltd av Svenska kyrkan vid början av år 2000. Av dessa har kyrkor byggda före 1940 (och några speciellt utvalda yngre) ett särskilt lagskydd (KML 4 kap. 2-5 §§). Särskilda instruktioner finns i lagen kring kyrkliga inventarier och begravningsplatser. Att kyrkor inom Svenska kyrkan i dessa sammanhang har en särställning framför andra beror inte på samfundstillhörighet eller band till svenska staten utan på att Svenska kyrkan omfattar de äldre kyrkor som ofta har rika konst- och kulturskatter och som av tradition på ett lokalt plan har haft en stark offentlig ställning. Lagstiftningen har hållits på en generell nivå, men en närmare precisering kring enskilda kyrkomiljöers lagskydd finns i Kulturmiljövårdens bebyggelseregister (Bebyggelseregistret). Därutöver finns en del äldre frikyrkor som är byggnadsminnen, kyrkor som i historisk tid tagits ur kyrkligt bruk och övergått till privat eller statlig ägo samt kyrkoruiner. Dessa omfattas av lagbestämmelser kring byggnadsminnen, fasta fornlämningar med mera. Här har samlats en förteckning över de lagbestämmelser som reglerar användning och förändringar av kyrkor, kyrkoinventarier och begravningsplatser som kulturmiljöer.

Kulturmiljölagen (1998:950) t.o.m. SFS 2019:864

Kyrkobyggnaden, kyrkogården, begravningsplatsen, och de kyrkliga inventarierna skyddas av Kulturmiljölagens (tidigare kallad Kulturminneslagen) olika kapitel enligt nedan:

- 1 kap. 1 § anger att det är en nationell angelägenhet att skydda och vårda kulturmiljön samt att det ansvaret delas av alla med syftet att tillförsäkra nuvarande och kommande generationer tillgång till en mångfald av kulturmiljöer.
- Fornlämningar och fornfynd skyddas av 2 kap. både de som är kända sedan tidigare och de som inte är kända sedan tidigare. Flertalet kända finns i Riksantikvarieämbetets databas fornsök.
- 4 kap. 1 § anger att kulturhistoriska värdena i kyrkobyggnader, kyrkotomter, kyrkliga inventarier och begravningsplatser är skyddade enligt bestämmelserna i detta kapitel. 2-5 §§ reglerar kyrkobyggnaden och kyrkotomten. skydd för kyrkliga inventarier 6-10 §§, 11-15 §§ reglerar begravningsplatser. 15 a beredskapsförberedelser som under höjd beredskap behövs för vård och underhåll av de kyrkliga kulturminnena.
- 5-8 kap. skydd mot utförsel av respektive återlämnande av kulturföremål som olagligt förts bort från en stat.
- 9 kap. begränsar militär användning av kulturegendom i händelse av väpnad konflikt med hänvisning till Haagkonventionen från 1954.

Begravningslagen (1990-1144) t.o.m. SFS 2019:867

Begravningslagen reglerar verksamheten för kyrkogårdar, begravningsplatser och krematorier. I begravningslagen understryks den enskilda gravrättsinnehavarens rättigheter och skyldigheter gällande gravanordningens utformning och skötsel. I lagens 7 kapitel ges möjligheter för upplåtaren, dvs kyrkogårdsförvaltningen att skydda och behålla kulturhistoriskt värdefulla gravplatser och gravvårdar.

Plan- och bygglag 2010:900 t.o.m. SFS 2020:603

Plan- och bygglagen reglerar användning av mark och vatten och om byggande. Bestämmelserna syftar till att, med hänsyn till den enskilda människans frihet, främja en samhällsutveckling med jämlika och goda sociala levnadsförhållanden och en god och långsiktigt hållbar livsmiljö för människorna i dagens samhälle och för kommande generationer.

Byggnader, bebyggelseområden och allmänna platser som anses vara särskilt värda att bevara har ett förstärkt skydd. Dessa får inte förvanskas enligt PBL 8 kap. 13 §.

Vid bygglov för ändring eller flyttning av byggnader och anläggningar utanför detaljplan och områdesbestämmelser ska byggnadsnämnden pröva om åtgärden utförs varsamt enligt 8 kap. 17-18 §§.

Miljöbalken (1998:808) t.o.m. SFS 2020:684

Miljöbalken ska enligt kapitel 1 tillämpas så att värdefulla natur- och kulturmiljöer skyddas och vårdas. Områden som utpekats som riksintresse skall markeras på den lokala översiktsplanen vilken finns på Region Gotlands hemsida.

- I kapitel 3 regleras vad som gäller för områden av riksintressen för kulturmiljö.
- Kapitel 4 för vissa större områden, som i sin helhet är av riksintresse på grund av de natur- och kulturvärden som finns i området (t.ex. är Gotland som helhet utpekade som riksintresse för turismen och friluftslivet 4 kap 2 §).
- Biotopskydd regleras i 7 kap. 11§.
- Nyckelbiotoper alla skogsbruksåtgärder är samrådspliktiga enligt 12 kap. 6 §.
- På Gotland är de 92 medeltida kyrkomiljöerna samtliga utpekade som riksintresse för kulturvärden vilket bland annat regleras i 3 kap. 6 §.

Kyrkoordning t.o.m. SvKB 2019:11

Gällande kyrkoordning för Svenska kyrkan reglerar skyddet av kyrkobyggnaden och de kyrkliga inventarierna främst genom 10 avdelningen, 40 kap 2 §.

Källor

Offentligt tryck:

Kulturmiljölag (1998:950) t.o.m. SFS 2019:864

Begravningslag (1990-1144) t.o.m. SFS 2019:867

Plan- och bygglag 2010:900 t.o.m. SFS 2020:603

Miljöbalk (1998:808) t.o.m. SFS 2020:684

Kyrkoordning t.o.m. SvKB 2019:11

Källor och litteratur

Viktiga källor som använts är följande: *Gotlands Museums arkiv*, Visby, med sockenvis och på kyrkan sorterade uppgifter om arkeologiska fynd från 1800-talets slut och framåt. *ATA* (*Antikvarisk-topografiska arkivet*), Riksantikvarieämbetet, Stockholm. Centralarkiv sedan 1600-talet för ämnena arkeologi, kulturmiljövård, medeltidens konst- och byggnadshistoria, museologi och numismatik. *Fornreg* - Riksantikvarieämbetets registreringsverktyg för yrkesverksamma inom kulturmiljövården för att registrera information om arkeologiska uppdrag och lämningar i Sverige. *Fornsök* - Riksantikvarieämbetets fritt tillgängliga söktjänst med information om alla kända registrerade fornlämningar och övriga kulturhistoriska lämningar i Sverige. *SHM* (*Statens Historiska Museer*), Stockholm, omfattande bland annat Historiska Museet, som är centralmuseum för arkeologiska fynd i landet.

Otryckta källor

Eriksson, M. 2012. Arkeologisk undersökning i Bunge kyrka. RAGU dnr: 5635/76 Rapport skriven inom Rapportprojektet.
 Falck, W. 1972. Den romanska kyrkan i Bunge. Dokument märkt 3153 (dnr?) i Gotlands Museums arkiv.
 Handlingar i Riksantikvarieämbetets arkiv, ATA, Stockholm
 Handlingar i Gotlands Fornsals arkiv, Visby
 Inventering av inventarierna i Bunge kyrka 1996-2001, utförd av Birgitta Lerberg m.fl.
 Inventering av Bunge kyrkogård, utförd 1996 av antikvarie Roger Öhrman, Gotlands fornsal.
 Invändig restaurering 1993-94 Dokumentation Anna Malmsten.
 Svahnström, G. 1940. Gotland, Bunge socken fd. Prästgården. Brev till Riksantikvarien i Gotlands Museums arkiv. Dnr: 3275
 Svahnström, G. 1941. Gotland, Bunge socken fd. Prästgården. Brev till Riksantikvarien i Gotlands Museums arkiv. Dnr: 531/41
 Vård- och underhållsplan Bunge kyrka 2009, reviderad 2015. Jan Utas, Visby.

Tryckta källor

Erlandsson, Th., Eklund, C. Bunge socken genom tiderna, 1951.
 Johansson, T. (red.), Inventarium över svenska orglar 1989:II, Linköpings och Visby stift, 1990.
 Lagerlöf, E., Svahnström, G., Gotlands kyrkor, 1991.
 Lindqvist, S. 1942. Gotlands Bildsteine.
 Nilsson Strelow, H., Cronica Guthilandorum, 1633.
 Rohr, I., Gotlands kyrkklockor och ringningsseder, 1985.
 Svahnström, G., Svahnström, K., Måleri på Gotland 1530-1830, 1989.
 Sveriges Kyrkor, Gotland bd II, 1935.
 Söderberg, B. G., Gotländska kalkmålningar 1200-1400, 1971
 Utas, J., Om gotländska valv: Examensarbete i arkitekturens teori och historia. Chalmers tekniska högskola, 1971.

Kartor

Skattdägningskarta Bunge sn 1752. Lantmäteristyrelsen H 12-1:2.
 Laga skifteskarta 1902. Lantmäteristyrelsen H 12-3:3.